

Entreprenörerna

I det här kapitlet undersöks de som levde på att driva förlossningshem och barnpensionat kommersiellt, personer som i egenskap av företagare stod bakom dessa institutioner för mödrar och barn. Det innebär att vi fokuserar på dem som genom sina företag kunde försörja sig själva, i förekommande fall även ha anställda, och därutöver också gjorde vinster på sina affärsverksamheter.¹ Det skiljer dessa personer från andra som informellt erbjöd sådana tjänster för att skaffa sig en extra inkomst, eller från dem som drevs helt av ett ideellt engagemang. Gränsen mellan kommersiellt företagande, informellt arbete och ideell verksamhet är dock suddig och svårbestämbar.

Feministiska ekonomer har visat att det särskilt inom vård finns en otydlighet mellan altruism och egenintresse, mellan att göra något av omsorg eller för pengar. Ibland närvarar flera dimensioner samtidigt eftersom den som tar hand om någon annan också förväntas bry sig om personen, även om omhändertagandet eller vården är en källa till försörjning. Särskilt kvinnor har mött sådana förväntningar på sitt omsorgsarbete, vilket medfört att deras vårdgivande bedömts efter en annan måttstock än mäns.²

Försörjning kan låta som ett neutralt begrepp, men i själva verket har frågan om vem som får tjäna pengar på vad och hur mycket varit en källa till ständig debatt och diskussion. Det har varit en fråga om kön – vilka arbetsuppgifter och yrken som varit öppna för män respektive kvinnor. Det har handlat om profession – vilka formella kompetenser som krävts.³ Slutligen har det handlat om moral – vad som varit acceptabelt att tjäna pengar på och vem som fått

göra vinst på vad.⁴ Manliga läkare eller lärare har inte förväntats vara altruister, men det har antagits att kvinnliga läkare, sjuksköterskor, barnmorskor och pedagoger drivits av ett kall.⁵

Långt ifrån alla yrken var öppna för kvinnor under tidigt 1900-tal. Manliga yrkesmonopol existerade långt fram i tiden, vilket gjorde att kvinnor helt enkelt var uteslutna från att utbilda sig till och utöva vissa yrken, såsom präst eller militär. Även inom yrken tillgängliga för kvinnor fanns det barriärer. Kvinnor hade exempelvis före 1923 inte behörighet att anställas i statlig tjänst. Många av de tidiga kvinnliga läkarna drev därför privatpraktiker där de tog emot betalande kunder.⁶ Sveriges första kvinnliga läkare, Karolina Widerström, öppnade en privatpraktik i Stockholm 1889. Hon kunde inte få anställning som läkare på Karolinska Institutet där hon bedrivit mycket av sin praktiska utbildning.⁷

Även lärarinnor var uteslutna från statliga befattningar som adjunkter vid läroverken. Däremot kunde de få anställning i tjänster som tillsattes av domkapitlen – alltså kyrkan, inte staten – såsom lärarinnor i folkskolan eller ämneslärare vid de statliga läroverken, dit flickor för övrigt hade tillträde först 1928. Flickor som ville läsa vidare efter folkskolan var hänvisade till att köpa platser på privata flickskolor. Dessa drevs av kvinnliga lärare som en slags företag med visst inslag av statlig finansiering. Flera kända intellektuella kvinnor började sin karriär som lärare eller rektorer på privata flickskolor, såsom Selma Lagerlöf, Ellen Key och Ellen Fries – Sveriges första disputerade kvinna.⁸ På så sätt bidrog rådande genusordning till etablerandet av ett myller av privata mottagningar och enskilda skolor som bedrev sina verksamheter vid sidan om de statliga och offentliga institutionerna. Mot den bakgrunden var förekomsten av privata barnpensionat och privata förlossningshem en »vanlig» del av det institutionella landskapet.

Under lång tid hade kvinnor monopol på vissa yrken, såsom barnmorska och sjuksköterska. Men även dessa yrken kringgär-

dades av restriktioner som bland annat berodde på kvinnornas civilstånd. Längre var barnmorskan en gift kvinna, ofta med egna barn. Det var en del av professionen att själv vara »invid« i vad patienterna var med om. Men från 1800-talets slut blev anställningar inom sjukhusens anstaltsvård förbehållna ogifta barnmorskor och sjuksköterskor. De förväntades viga sitt liv åt professionen och välja bort en egen familj för att på detta sätt kunna delta i det offentliga livet. Om de gifte sig måste de lämna sitt arbete precis som andra kvinnor i statens tjänst. Däremot kunde barnmorskor som verkade på landsbygden eller hade privatpraktiker vara gifta.⁹ Var en utbildad och examinerad sjuksköterska eller barnmorska kunde vara verksam var på så sätt avhängigt av hennes civilstånd.

När vi nu introducerar några av dem som drev institutioner som gjorde en barnavårdsmarknad möjlig, är dessa institutionella villkor viktiga att ha med sig. Vi ställer frågor om vilka dessa aktörer var, vad de hade för utbildning och vad de försörjde sig på.

FÖRLOSSNINGSHEM

Det var främst kvinnor som drev förlossningshem. En överväldigande majoritet av de 181 privata förlossningshem som vi kunnat identifiera förestods av kvinnor. De män som fanns var ytterst få. Endast fem förlossningshem drivna av män har kunnat identifieras. Här finner vi Dr Gårdlunds förlossningshem på Odengatan i Stockholm, som från 1929 drevs av den disputerade gynekologen Waldemar Gårdlund. Han var grundare av *Socialmedicinsk tidskrift* och organiserade även privatpraktiserande läkare i en särskild intresseförening.¹⁰ En annan man var grosshandlaren Carl Brynielsson som bedrev inackorderingshem för obemärkta kvinnor i Repplinge på Öland parallellt med import av päls- och textilvaror från Berlin. Kvinnorna som tog in hos honom förlöstes av tillkallad barnmorska, men hans syster assisterade och det kostade en extra

slant. Brynielsson blev sedan barnavårdsman för barnen som i de flesta fall utackorderades i fosterhem. Enligt Isberg som inspekterade Brynielssons verksamhet 1929 utövade han utpressning gentemot mödrarna.¹¹

Brynielsson var som man – och utan någon formell vårdkompetens – en udda fågel bland förlossningshemsinnehavarna i vår sammanställning. De flesta var barnmorskor. Innan anstaltsförlossningar blev vanliga var barnmorskan en utbildad yrkeskvinna som anlätades av familjer och kvinnor inom ett visst geografiskt område. Men på många platser saknades en examinerad barnmorska och i stället anlätades outbildade hjälpkvinnor. För att råda bot på detta blev kommunerna 1908 skyldiga att anställa examinerade barnmorskor mot fast lön. Så småningom, 1920, beviljade riksdagen statsbidrag till barnmorskornas löner. Därmed blev barnmorskåren inlemmad i ett statligt sjukvårdssystem.¹²

Barnmorskorna arbetade dock under eget ansvar och assisterade förlossningar i de födande kvinnornas hem. Kåren hade på så vis en tradition av att de enskilda barnmorskorna rådde sig själva och verkade på egen hand. Vi vet att de i Stockholm och Göteborg, liksom i andra städer, arbetade helt fristående och i konkurrens med varandra.¹³ I det här klimatet, där det sällan fanns en tydlig åtskillnad mellan arbete och ledighet, var steget för den enskilda barnmorskan kanske inte så långt att agera mer som privatpraktiserande entreprenör med hemmet som bas. Det bör ha varit bekvämt för barnmorskorna att i stället för att själv ge sig i väg till de födande kvinnorna ha dem under uppsikt och låta dem föda i det egna hemmet.

Att vissa barnmorskor särskilt kom att nischa in sig mot just ogifta kvinnor var inte heller konstigt, eftersom dessa kvinnor på grund av skam hade andra behov än gifta kvinnor att hitta någonstans att ta vägen under väntetiden och föda på annan plats än där de själva bodde. Det fanns visserligen privata förlossningshem som

gifta kvinnor också anlitate. Örebro privata förlossningshem och Malmö privata förlossningshem verkar ha varit sådana – det kan vi utläsa av födelseannonser i tidningarna – liksom Hvita Korset som vi ska stifta närmare bekantskap med. Men många förlossningshem var specialiserade på ogifta gravida. Härnäst ska vi bekanta oss med en av dem som drev förlossningshem som hade dessa kvinnor som målgrupp: Anna Lovisa Pettersson.

PRIVATPRAKTISERANDE BARNMORSKA MED SÄRSKILT INTRESSE FÖR DE OBEMÄRKTA

En av de äldsta privatpraktiserande barnmorskorna i vårt material var Anna Lovisa Pettersson (1866–1922) som verkade i stadsdelen Gårda i Göteborg. Hon utbildade sig till barnmorska vid Barnmorskeläroanstalten i Göteborg och tog examen 1896. Då var hon redan en gift kvinna som fött tre barn, vilka samtliga avlidit före fem års ålder.¹⁴ Som barnmorska kom hon att arbeta i egen regi.

Enligt uppskattningar gjorda utifrån Anna Lovisa Petterssons barnmorskedagböcker, som finns bevarade på Regionarkivet i Göteborg, förlöste hon mer än 700 barn under de 25 år som hon var verksam. Födslarna skedde hemma hos kvinnorna men framför allt på Petterssons förlossningshem som hon över åren drev på olika adresser i anslutning till det egna hemmet i Örgryte. Hon specialiserade sig på att inackordera och ta emot ogifta gravida kvinnor. Av de 228 födslar som hon antecknade i barnmorskedagböckerna mellan 1912 och 1917 uppgavs så många som 201 av mödrarna vara ogifta, de övriga 27 gifta, änkor eller utan notering om civilstånd.¹⁵ I princip alla födslarna under de här åren skedde på förlossningshemmet Annero, vilket var den villa där Anna Lovisa Pettersson och maken Otto bodde och där han fram till sin död 1911 drev en biljardsalong på nedervåningen.¹⁶ Genom att granska de bådas bouppteckningar kan vi se att det på förlossningshemmet vid tidpunkterna för makarnas

Bild 25. Anna Lovisa Pettersson. Foto: Fritz Bruce. Bild ur Bjurde, 2011.

Damer,

som önska inackordering jämte vård af barnmorska, torde med förtroende hänvända sig till barnmorskan Fru Anna Pettersson, villan Annero, Ranängsvägen, Redbergslid, Göteborg. Telef. 30 32.
1481

Bild 26. Annons från Anna Lovisa Pettersson. *Göteborgs Aftonblad* 11/11 1903, s. 4.

OBEMÄRKTA DAMER kunna under sjukdomsfallet erhålla vård hos **Barnmorskan Anna Pettersson, Villa Annero, Ranängsvägen, Göteborg. Tel. 3032.**

Bild 27. Annons från Anna Lovisa Pettersson. *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* 27/8 1921, s. 19.

Obemärkt flicka

Önskar plats i familj mot fritt vivre. Är villig att hjälpa till med förekommande göromål. Adr. Fru Anna Pettersson, Villan Annero, Göteborg 6.

Bild 28. Annons från Anna Lovisa Pettersson. *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* 16/3 1918, s. 16.

Fosterföräldrar

Önskas till ett spätt barn, nu genast, mot reel månadsbetalning. **Fru Pettersson, Annero, Ranängsvägen, Göteborg 6.**
Telefon 3032. 41404

Bild 29. Annons från Anna Lovisa Pettersson. *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* 19/12 1916, s. 16.

Goda adoptiv- och fosterföräldrar

Önskas nu genast till späda barn.
Fru ANNA PETTERSSON,
Villan Annero, Ranängsvägen, Göteborg.
Tel. 3032.

Bild 30. Annons från Anna Lovisa Pettersson. *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* 28/8 1919, s. 15.

död, 1911 respektive 1922, fanns plats för åtta sängliggande inackorderingar. De ägde bara en barnsäng så vi kan dra slutsatsen att kvinnorna inte stannade länge med sina nyfödda barn utan framför allt vistades på förlossningshemmet före nedkomsten.¹⁷

Mellan 1903 och 1921 annonserade Anna Lovisa Pettersson sin verksamhet (se bild 26 och bild 27), först enbart i lokalpress för Göteborg men sedan även i *Vänersborgsposten*, *Trollhättans tidning* och *Stockholms-Tidningen*. Hon annonserade bara vid något enstaka tillfälle efter obemärkta, i stället hade de flesta annonserna, som är närmast identiska över alla år, ett neutralt tilltal som är riktat till »Damer som önska inackordering jämte vård af barnmorska« (bild 26). Med tanke på att det alltså särskilt var ogifta kvinnor som köpte Petterssons tjänster får vi anta att erbjudandet om inackordering ändå signalerade att hon tog emot ogifta kvinnor, eller att den kunskapen spreds på andra sätt än via annonser. Petterssons inriktning mot de ogifta kvinnornas behov visar sig dock i en annons från 1918 då hon hjälper en »Obemärkt flicka« att söka plats i familj (bild 28) samt i ett par annonser, publicerade mellan 1916 och 1919, då hon efterfrågade adoptiv- och fosterföräldrar till spädbarn (bild 29 och 30). Dessa annonser upplyser om att Pettersson inte bara ombesörjde inackordering av gravida och mödravård utan även var involverad i helhetslösningar för att lösa de ogifta kvinnornas situation.

Av de 228 födande kvinnor som registrerades i Anna Lovisa Petterssons barnmorskedagböcker mellan 1912 och 1917 noterades 182 som »okänd«.¹⁸ Dessa kvinnor ville alltså vara anonyma och de nyttjade den rätt till anonymitet som barnamordsplakatet gav dem. I efterhand kan vi dock identifiera några av kvinnorna, men framför allt deras barn, genom att jämföra med församlingarnas födelse- och dopböcker.¹⁹ I dem kan vi se att Pettersson själv ofta var fadder till barnen med »okända föräldrar« och att även ett antal andra kvinnor återkommer som faddrar. Förmodligen var de Petterssons sjukvårdsbiträden. Att Pettersson bistod med den här

tjänsten tyder på att kvinnorna inte velat ordna med egna faddrar och även sedan barnen fötts önskat hålla dem hemliga för den närmaste omgivningen.

Fadderns roll var vid den här tiden dopvittnets och väntades inte ha någon fortsatt kontakt med barn eller föräldrar. Det är också känt sedan tidigare att barnmorskor kunde stå som faddrar till okända mödrars barn.²⁰ Det kan förstås mot bakgrund av barnmorskornas ansvar att anmäla de barn som fötts i hemlighet till en präst eller församlingsföreståndare.²¹ Dessutom kan ombesörjande av dop ha betraktats som del i den service som de »okända« kvinnorna köpte av barnmorskan.

Genom att jämföra Petterssons barnmorskedagböcker med födelse- och dopböcker kan vi också se att det nästan alltid är prästen Arthur Westbeck i Oskar Fredriks församling som döpt barnen till »okända« mödrar. I de fall kvinnans namn är känt är det i stället andra präster som står som dopförrättare. Kyrkan var sedan tidigare emot anonymitetsrätten,²² och möjligen tyder det här på att de övriga prästerna i Örgryte drog sig för att döpa barn till kvinnor som ville registreras som okända.

Att det var 182 födande kvinnor som noterades som »okända« i Petterssons barnmorskedagböcker mellan 1912 och 1917 måste ses som en hög siffra. Detta då den jämförs med den nationella statistik som Birgit Persson citerar. Hon menar att »okända mödrar« aldrig varit någon stor grupp och att det 1907 totalt bara var 867 kvinnor som utnyttjade rätten att vara anonym.²³ I en omfattande statistisk utredning om barn som fötts utom äktenskapet från 1914 konstaterades att många sådana barn föddes i just Örgryte och i ett par andra församlingar som var belägna nära större städer. Det ansågs bero på att det inom dessa församlingar fanns barnmorskor som tog emot kvinnor från staden som ville vara »okända«.²⁴ Det är alltså möjligt att det var Anna Lovisa Petterssons verksamhet som ökade »det oäkta fruktsamhetstalet« inom Örgryte.

Helt klart var Anna Lovisa Pettersson en av de barnmorskor som i början av 1900-talet träffade flest kvinnor av dem som av olika skäl ville föda i hemlighet. När och hur kvinnorna uppgett sig som okända skiftar dock. Ibland uppger barnmorskedagboken moderns namn, medan samma kvinna registrerats som okänd i födelse- och dopböckerna. Än vanligare är att mödrar som står som okända i barnmorskedagboken ändå är namngivna tillsammans med barnets namn i födelse- och dopböckerna. Då kan det först ha stått »okänd moder« och »okänd fader« men senare har någon strukit över det och tillfogat namn på den ena eller andra föräldern, ibland båda. Anonymiteten kunde alltså vara förhandlingsbar. När det gått en tid var kanske barnets existens inte lika känslig och kvinnan kan ha ansett att det var viktigt att de rätta uppgifterna om barnet skulle finnas registrerade.

Barnmorskorna skulle vara diskreta och de hade i och med barnamordsplakatet blivit föreskrivna tystnadsplikt. För de kvinnor som önskade vara »okända« gällde dessutom att barnmorskan inte fick undersöka bakgrunden till det. I det reglemente som från 1856 reglerade barnmorskans yrkesutövning stod det uttryckligen att hon inte fick fråga en kvinna som ville vara anonym efter barnafaderns namn. När ett nytt reglemente stadfästes 1909 var formuleringen ändrad till att det var »förbjudet att aftvinga eller aflocka kvinnan någon uppgift om sådana enskilda förhållanden som icke hafva med barnmorskans förrättning att skaffa«.²⁵ Hon skulle helt enkelt inte lägga sig i annat än det som angick själva förlossningen. Genom de här formuleringarna kunde barnafadern förbli okänd.

Enligt barnmorskereglementet från 1856 uppmanades däremot kvinnan att anteckna sitt namn och sin bostadsort i ett igenklistrat brev som skulle visas upp för prästen som döpte barnet. Han skulle sätta sitt sigill och göra en anteckning utanpå kuvertet och därefter skulle kvinnan behålla brevet.²⁶ Om någon hade förstått att kvinnan varit gravid och därefter undrade över varför det inte

fanns något barn riskerade kvinnan att anklagas för barnamord. Det förseglade brevet kunde då fungera som motbevis och en försäkran om att allt gått rätt till.²⁷ En del av dessa brev kom att förvaras av präster i församlingarnas arkiv och av Allmänna Barnhuset i Stockholm dit barn till okända mödrar kunde lämnas. Trots att regeringen inte förrän 1932 gav sitt tillstånd till att kuverten eller konvoluten fick öppnas på begäran av personer som önskade ta reda på sitt ursprung blev en del av dem öppnade dessförinnan. Vissa av breven kom alltså att avslöja kvinnans hemlighet, ibland med återföreningar mellan mor och barn som följd.²⁸

Utdrag ur Barnmorskereglementet 1856

§ 21. HWAD IAKTTAGAS BÖR WID HEMLIG FÖRLOSSNING.

Hemtas barnmorska till hemlig förlossning, eller mottager hon hos sig barnaföderska, som önskar vara okänd, ware Barnmorska förbjudet att söka utforska barnfadrens namn, eller qwinnan någon uppgift, som härmed kan ega sammanhang, aflocka eller aftwinga. Änskönt förlossningen warit hemlig, må dock Barnmorska hwarken sjelf undandölja barnet, eller till sådan åtgärd biträde lemna. Är barnet dödt, skall hon sådant genast anmäla hos wederbörande prest, kronobetjent och ordningsman. Wid hemlig förlossning bör Barnmorskan för öfrigt råda qwinnan att uppteckna sitt namn och hemwist å ett papper, hwilket, af henne försegladt, förelägges den prest, för hwilken hon ofördröjligen skall förlossningen anmäla, få att lefwande barn warder till dopet befordradt och dödfödt barn jordadt. Sedan detta papper blifwit med wederbörlig anteckning och preferens sigill förseadt, bör qwinnan uppmanas att, för sin så wäl som barnets framtida säkerhet, samma papper noga förwara.

Utdrag ur Barnmorskereglementet 1909

§ 21.

Biträder barnmorska barnaföderska, som önskar vara okänd, vare det henne förbjudet att aftvinga eller aflocka kvinnan någon uppgift om sådana enskilda förhållanden, som icke hafva med barnmorskans förrättning att skaffa. Barnet må hon hvarken själf undandölja eller biträda att undandölja. Fastmer skall hon ofördröjligen göra sådan anmälan, som i kungl. Förordningen angående anmälningar om födda barn den 11 februari 1887 stadgas.

En intressant detalj som kyrkböckerna visar är att kvinnor som förlösts på Annero av Anna Lovisa Pettersson ibland gav sina barn snarlika namn. Vi ser exempelvis Eddy Filip Rune (född 17 april 1913), Erik Rune (född 8 maj 1913) och Wilhelm Rune (född 9 maj 1913). Alla har de fötts av okända mödrar, är döpta av Westbeck och hade Anna Lovisa Pettersson och Hildegard Andersson som faddrar.²⁹ Att samtliga fått namnet Rune ger en antydning om att det på förlossningshemmet uppstod nära relationer mellan de kvinnor som var inackorderade där och att de pratade med varandra om de väntade barnen. Vad gäller Wilhelm Rune får vi ytterligare information genom att föräldrarna som först markerats som okända senare har fått sina namn tillfogade. Vi ser då att fadern till Wilhelm Rune också heter Wilhelm, vilket ger en indikation på att oäkta pojkars namn ibland är en ledtråd till den okända fadern. Modern Herta har i efterhand skrivits in som »hh.«, alltså hans hustru, vilket kan innebära att Wilhelm Rune efter en tid erkändes av sina

269	7	8	1	Erik Rune or.	Fader: Okänd Moder: Okänd A. Fors.	21/11	4	10	Wetbeck	Hw Anna Pettersson Og. Hildegard Andersson	
263	7	8	1	Åke Svan or.	Fader: Okänd Moder: Og. Alice Beatrice 9/11 Maria Hansson Wilhelmsson	26/11	4	31	Pettersson	Hw Anna Ljungvall Og. Agnes Johansson	
264	7	9	1	Stig Axel	Fader: Andersson Carl 8/11 Moder: Axel Frick Hw. Arvid Sofia Paulsen 9/11 Johansson 24/11 11 Ran 5	8/11	4	13	Almgren	Hw Sofia Johansson Og. Margareta Andersson	Född och döpt a barnbörstelen
265	7	9	1	Wilhelm Rune or.	Fader: Okänd Moder: Hw. Sofia Beatrice Frick Okänd 24/11 11 A-ford	24/11	4	19	Wetbeck	Hw Anna Pettersson Og. Hildegard Andersson	Närings fr. Örebro 24

Bild 31. Utdrag ur Örgryte Födelse- och dopbok 1913. På översta raden är Erik Rune registrerad och nederst Wilhelm Rune, den senare med föräldrar som först noterats som okända men som därefter verkar ha gift sig och erkänt barnet som sitt. Örgryte kyrkoarkiv, Födelse- och dopböcker, SE/GLA/13678/C/11 (1910–1915), s. 247.

föräldrar när de gifte sig och att han kanske kom att växa upp tillsammans med dem.

Vad gäller de barn där det aldrig noterades några föräldrar är det ofta svårt att veta vart de tog vägen. Ibland finns noteringar i födelse- och dopböckerna om att de flyttats till andra församlingar och andra städer. Vi kan anta att de togs in på någon institution eller placerades som adoptiv- eller fosterbarn. Vissa av barnen födda på Annero blev kvar som fosterbarn i stadsdelen Gårda. Det finns uppgifter om att Pettersson 1915 där hade förmedlat ett tre dagar gammalt barn mot en ersättning av 200 kronor och ett annat barn för 20 kronor i månaden.³⁰

Anna Lovisa Pettersson fortsatte att förlösa kvinnor ända fram till slutet av sitt liv. År 1917 förändrades dock verksamheten, inga kvinnor registrerades längre som okända.³¹ Det betyder att hon var medveten om, och anpassade sin verksamhet till, den lagändring som från 1 januari 1918 förhindrade föräldrar att registreras som okända.

Sammantaget kan vi om Anna Lovisa Pettersson konstatera att hon som förlossningshemsföreståndare organiserade helhetslösningar för gravida kvinnor där det ingick inackordering såväl som diskretion, vård, förlossning, dop samt omhändertagande av barnet i form av fosterplacering eller adoption. Och det var något hon lyckades försörja sig väl på. Från 1910 hade hon tillstånd av hälsovårdsnämnden i Örgryte att tillhandahålla vård och logi till barnaföderskor på Annero och för det fick hon inte några kommunala ekonomiska bidrag,³² utan pengarna hon tjänade kom från de födande kvinnorna. I och med att Anna Lovisa Pettersson blev änka kan vi – genom att jämföra bouppteckningen som upprättades vid makens bortgång 1911 med hennes bouppteckning från 1922 – konstatera att hon vid sin bortgång, till skillnad från maken, hade en ansevärd summa pengar på banken (23 894,72 kr), och att det uppgivna totala värdet i hennes bouppteckning (45 689,55 kr) var mer än dubbelt så stort som makens (16 319,21 kr).³³ Anna Lovisa Pettersson kan därmed betraktas som en god representant för de driftiga kvinnor som försörjde sig på förlossningsvård av kvinnor som av olika skäl ville hålla sin graviditet hemlig, innan barnamordsplakatets anonymitetsrätt upphörde i och med att 1917 års lag om barn utom äktenskap trädde i kraft 1 januari 1918.

ENTREPRENÖRSKAP I STORFORMAT: HVITA KORSET

Barnmorskan Julia Stéen (1874–1952) och hennes make Gustaf Stéen (1876–1933) tog entreprenörskapet inom förlossnings- och barnavård till en ny nivå med sin anstalt Hvita Korset. Deras verksamhet förkroppsligar det affärsimperium som den litterära gestalten Jacob Levin, som vi mötte i inledningen till denna bok, drömde om. Faktum är att makarna Stéen, likt Jacob Levin, etablerade ett berömt privat förlossningshem, startade en barnavårdstidning

Bild 32. Julia Stéen. Utan årtal. Fotograf okänd. Bilden hämtad från Ahlqvist, 2018, s. 28. I privat ägo.

och en barnkoloni som påminde om ett barnpensionat. Anstalten Hvita Korset blev under sin verksamhetstid 1913–1943 ett välkänt varumärke som erbjöd än fler tjänster och produkter. Med viss motvillig beundran sammanfattade läkarna Axel Höjer och Gott-hilf Stéenhoff – båda experter i spädbarnsvård – makarna Stéens entreprenörskonst så här:

... anstaltens ordnade vittnar om en betydande tilltagsenhet i förening med en viss organisatorisk talang. Här har uppstått en omfattande vård- och undervisningsanstalt, var alla delar hänga på något vis tillsamman. Barnen födas å förlossningsavdelningen och, då mödrarna avresa från denna, överföras barnen vanligen till barnhemmet och få stanna där. Sysslomannen, som blivit deras barnavårdsman, och efterser, att föräldrarna göra sin plikt mot barnen - och barnhemmet -, ordnar med tiden, när så befinnes lämpligt, med deras utackordering. Genom barnen erhålles undervisningsmaterial för en barnsköterskeskola, och genom eleverna å denna fås ej blott kostnadsfri arbetskraft, utan tydligen också en avsevärd inkomst. Då eleverna bo å anstalten och bespisas där, har möjlighet givits till anordnandet av en husmoderskola. Enär barnen kunna behöva ljusbehandling, installeras kvartslampor, men även ljusbad, fyrcellsbad m.m. och anställles sjukgymnast (blir samtidigt lärare), varefter vuxna sjuka och klena personer hit kunna inbjudas att söka hälsa och krafter.³⁴

Denna skildring gjordes efter att Höjer och Stéenhoff i januari 1927 besökt anstalten i Älmhult för en inspektion. De kunde konstatera att förutom förlossningsavdelning (8 platser) bedrev anstalten spädbarnshem (på inspektionsdagen fanns där 18 bebisar) och ett barnkonvalescenthem eller barnhem för barn i åldern 1-6 år (12 platser), barnsköterskeskola och husmodersskola (antalet elever var 45) samt sjuk- och vilohem för vuxna med en särskild så kallad medico-fysikalisk avdelning.

Anstalten låg på en sluttning inte långt från Älmhults station. På egendomen fanns fyra större hus, ladugård och andra ekonomibyggnader. Särskilt byggnaden Skogsborg, med ett fem våningar högt torn, balkonger och glasverandor där lärosalar, elevhem och sjukhemsavdelning låg, hade en exteriör som väckte uppmärksamhet hos besökarna och säkert även hos förbipasserande. Höjer och Stéenhoff kallade det för ett »kråkslott«. I ett annat hus (Steens-

Bild 33. Vykort från Hvita Korset, Förlag Christenssons Atelier, Kristianstad.
Utan årtal. I privat ägo.

borg) låg förlossningsavdelning och i ytterligare ett tvåvåningshus (Solhöjden) fanns spädbarnshem, konvalscentbarnhem för koltbarn samt mjölkkök. I en separat byggnad fanns kök och tvätteri där husmodersskolans elever undervisades. Totalt bör cirka 90 personer dagligen ha befunnit sig på egendomen utifrån Höjers och Stéenhoffs uppgifter om personal, elever samt antal platser för mödrar och barn.³⁵

Med ett ironiskt tonfall lyfte Höjer och Stéenhoff fram att makarna Stéen skapat ett företag där varje gren av verksamheten hängde ihop med en annan så att de därigenom berikade varandra. Till och med myndighetsutövning hade makarna Stéen lyckats göra till en del av företaget. Gustaf Stéen, som titulerades syssloman eller direktör, förordnades till barnavårdsman för alla utomäktenskapliga barn som föddes på Hvita Korset. På så sätt blev det han som

gjorde upp avtal om underhåll med barnens fäder och såg till att de betalade de kostnader som uppstod för barnens födsel och vård på Hvita Korset. Senare inspektörer skulle hävda att han utövade utpressning mot fäderna.³⁶

Hvita Korset är intressant att uppmärksamma eftersom detta företag visar hur otydliga gränserna var mellan sådant som vi idag kan uppfatta som helt skilda verksamheter: förlossningshem, barnhem, barnkrubba, fosterhemsvård, barnkoloni och pensionat eller vilohem. De var också en stor och tidig aktör inom barnsköterskeutbildning och kan ses som pionjärer på en helt oreglerad utbildningsmarknad. Hvita Korset gjorde även reklam för en egen platsförmedlingsbyrå i Stockholm för barnsköterskor, en förmedling som Höjer och Stéenhoff dock noterade inte hade erforderliga godkännanden av myndigheterna.³⁷

Trots att Hvita Korset inte genererat något eget omfattande känt arkiv³⁸ finns mycket information bevarad eftersom Julia och Gustaf Stéen hamnade i flera rättstvister. De blev anmälda flera gånger av såväl myndigheter som privatpersoner, men gjorde lika ofta själva anmälningar mot andra om sådant som varumärkesintrång, förtal och förskingring.³⁹ Deras verksamhets historia kan ur rättegångshandlingar, inspektionsrapporter, annonser och tidningsartiklar läsas som en kamp för såväl varumärket som för ogifta mödrars rätt till anonymitet och entreprenörers rättigheter i förhållande till statsmakten. Resan mot affärsimperiet i Älmhult, där Hvita Korset har beskrivits som en av de största arbetsgivarna fram till 1943,⁴⁰ följde en krokig bana då verksamheten flyttade mellan orter, ibland till följd av myndigheternas förbud.

Julia Stéen föddes 1874 i Karlskoga som yngsta dottern till en stationsföreståndare. Familjen, som bestod av sju barn, tog så småningom efternamnet Muray och flyttade till Kumla. 26 år gammal gifte hon sig med den två år yngre skohandlaren Gustaf Verner Stéen från Kumla. En månad efter vigseln i oktober 1898 födde Julia en

son som dog vid ett års ålder av hjärnhinneinflammation. Makarna Stéen fick sedan inga fler biologiska barn, men tog så småningom hand om två pojkar som fosterbarn, varav en adopterades.⁴¹

Julia Stéen utbildade sig till barnmorska i Stockholm och tog examen 1904.⁴² Kort därefter började hon annonsera i dagspressen efter kunder till sin mottagning i Kumla. Makarna Stéen flyttade så småningom till Stockholm. Julia drev en barnmorskemottagning och Gustaf arbetade som kamrer på *Dagens Nyheter*. Senare blev han redaktör för den tidskrift som gavs ut av den filantropiska organisationen Barnavännerna i Stockholm.⁴³ Möjligen är det under denna tid som han förvärvar kunskaper i marknadsföring och att dessa under kommande år demonstreras i Hvita Korsets intensiva annonsering. De tidiga annonserna för Julia Stéens barnmorskemottagning var dock modesta. De riktade sig inte explicit till obemärkta kvinnor, utan underströk Julia Stéens professionella kompetens, som att hon var examinerad barnmorska, erbjöd antiseptisk behandling och kunde uppge referenser. En av referenterna var Julia Stéens sväger – doktor Henrik Casper Tham som var läkare och föreståndare vid Tranås Vattenkuranstalt.⁴⁴ Det är möjligt att Vattenkuranstalten och behandlingarna som bedrevs där inspirerade Julia Stéen att vid sidan av förlossningshem starta ett vilohem i Kumla nära Stene brunn under namnet Elsas Hvilohem – och så småningom bygga upp en medico-fysikalisk avdelning på Hvita Korset i Älmhult. Från och med nu började Julia Stéen benämna sina verksamheter för »Syster Elsas«, ett namn som hon troligen tog efter sin mor som hette Elsa.

Elsas vilohem övergick snart till att erbjuda diskret inackordering och förlossning åt kvinnor som ville vara obemärkta. Förlossningshemmet hade 3–4 sängplatser och hade godkänts av Kumla kommuns hälsovårdsnämnd.⁴⁵ Att ta emot obemärkta kvinnor blev Julia Stéens levebröd, men en annons om frisäng hos Syster Elsas i oktober 1911 ger intrycket av att Julia Stéen också agerade

altruistiskt. Frisängen erbjöds till »öfvergifven, medellös, blifvande moder« som var ogift (bild 35).⁴⁶ Kanske hade hon på nära håll sett den utsatthet som ogifta kvinnor kunde hamna i om de blev av med arbete och husrum för att de var gravida. Kanske var hon i behov av arbetskraft. Vad vi vet är att Syster Elsa tidigare samma höst hade annonserat efter »Fattig blifvande moder (i tidigt stadium)« som kunde hjälpa till med hushållsgöromål.⁴⁷

År 1911 flyttades verksamheten till Örebro, först till Adolfsberg och sedan till en central adress där man kunde expandera och ta emot fler kvinnor och även andra patienter. Nu påbörjades den differentiering som gör Stéens verksamheter så speciella. Hon ansökte hos hälsovårdsnämnden i Örebro om att yrkesmässigt få utföra förlossningar på en förlossningsavdelning med 12 sängplatser och erbjuda logi till andra, icke smittsamt sjuka på en annan avdelning med 10 sängplatser som skulle heta Hvita Korsets sjukhem. Hon ansökte även om att få tillhandahålla logi i ett annex åt som mest 8 obemärkta kvinnor – under benämningen Elsas hem – samt starta Syster Elsas spädbarnskrubba med plats för 24 barn. Hälsovårdsnämnden beviljade henne ett treårigt tillstånd för detta.⁴⁸

Barnkrubbor erbjöd vanligen barnpassning om dagarna när deras mödrar arbetade.⁴⁹ Syster Elsas spädbarnskrubba hade mer flexibla vårdtider. Här erbjöds vård »för längre eller kortare tid«⁵⁰ mot en månadsavgift. Ibland nämnde annonserna för denna verksamhet att »fosterhem anvisas kostnadsfritt«.⁵¹ Det var alltså stadigvarande vård det handlade om, ungefär som på barnhem eller i fosterhem, och just fosterhem kunde också förmedlas. När Julia Stéen startade sin barnkrubba fanns ännu ingen lagstiftning som reglerade vården på sådana institutioner. Däremot fanns sedan 1902 lag om fosterbarns vård. Lagen föreskrev att den som tog emot barn under 7 år för vård och fostran i enskild bostad mot betalning skulle anmäla detta till kommunen. I anmälan skulle man uppge namn och adress till den som »uttingat« barnet, alltså vanligtvis

Fru Julia Stéen,

Barnmorska.

Smålandsg. 22. Tel. Br. 3231

Vistas i hemmen längre eller kortare tid, efter önskan.

Förlossningsresor äfven till lands-orten.

Referenser: Dr E. ALIN, Stureg. 50, Sthlm. Dr H. THAM, Tranås.

Bild 34. Annonc från Julia Stéen. DN 6/12 1908, s. 1.

Syster Elsas frisäng

för öfvergifven, medellös, blifvande moder, står i år till förfogande under December månad. **Verkligt** beklagensvärd, ogift, blifvande moder äger endast att mot sanningsenliga uppgifter styrka sin härmed gifna rätt att söka "frisängen", som event. åtföljes af fullständig babyutstyrsel.

Ansökan adr. till "Syster Elsa", Box 235, Stockholm.

Bild 35. Annonc från Julia Stéen. DN 15/10 1911, s. 15.

Fattig blifvande moder

(i tidigt stadium), som är villig samt stark nog kunna hjälpa till med hvarjehanda hushållsgöromål, får genast lämplig plats med god aflöning hos "Syster Elsa", Box 235, Stockholm, f. v. b.

Bild 36. Annonc från Julia Stéen. DN 10/8 1911, s. 12.

"Elsas Hem"

erbjuder ogifta blifvande mödrar ogenerad och trygg vistelse till moderat pris. **OBS.!** Hemmet äger vederbörande myndigheters tillstånd att emottaga barnaföderskor och är dessutom varmt rekommenderadt af ansedda myndighetspersoner och läkare.

Elsas Hem

har ett vackert läge vid barr- och löfskog, nära stad i mellensta Sverige., Begär prospekt under adress Box 235, Stockholm.

Bild 37. Annonc från Julia Stéen. DN 15/5 1912, s. 16.

modern, samt lämna utdrag ur födelse- och dopbok och uppgifter om avgiften för barnets vård. Anmälan skulle göras inom tre dagar om hemmet låg i en stad, inom 14 dagar om hemmet låg på landet.⁵² Men Julia Stéen anmälde inte att hon hade små barn i sin vård till hälsovårdsnämnden, som var den myndighet i Örebro som skulle ta emot sådana anmälningar. Här uppkom den första tvist med myndigheterna som skulle komma att kanta hennes verksamhet. När stadsläkaren 1913 besökte Julia Stéen för en inspektion hävdade hon att hon inte alls bedrev fosterbarnsvård. Hennes argument var att hon inte tog in barnen på spädbarnskrubban för vinnings skull, utan att detta var ett ideellt välgörenhetsarbete för att ge ogifta föräldrar tid att hitta goda fosterhem åt barnen:

Då krubban ej organiserats efter begär av ekonomiska fördelar utan i väsentligaste delar i ideellt syftemål och intresse speciellt för att rädda barn för dåliga eller olämpliga fosterhem samt giva ogifta föräldrar tid och tillfälle att välja och effektivt undersöka sådana kan jag ej vara med om att min spädbarnsavdelning betraktas som fosterhem, utan såsom tillfällig spädbarnskrubba i kombination med Hvita Korsets förlossningshem samt projekterad barnavårdsskola.⁵³

Ett vanligt sätt för fosterföräldrar att undkomma myndigheternas tillsyn var att hävda att man inte tog betalt för barnen. Fosterbarnslagen gällde bara barn som vårdades mot ersättning.⁵⁴ Julia Stéen använde ett liknande argument när hon hävdade att spädbarnskrubban var ett välgörenhetsarbete. Men annonserna för System Elsas barnkrubba vittnade om att hon tog betalt. Julia Stéen och hennes juridiska ombud menade dock att det var principiellt viktigt att hennes verksamhet inte betraktades som fosterbarnsvård. Fosterbarnslagens krav på att uppge namn och adress på den som uttingat barnet, alltså modern, stod i konflikt med hur Julia Stéen

uppfattade sina skyldigheter som barnmorska. Hon hävdade att hon som barnmorska skulle »iakttaga full diskretion med avseende på namnen på de kvinnor hon hade förlöst«, hon var strängt förbjuden att yppa dessa.⁵⁵

Barnmorskereglementet stadgade att hon hade tystnadsplikt och inte skulle fråga ut kvinnor som ville vara okända om sådant som inte hade med själva förlossningen att göra,⁵⁶ vilket exempelvis kunde handla om moderns eller faderns namn. Barnmorskekåren hade i många år behövt kämpa för okända mödrars rätt att vara anonyma. De stred mot präster som på grund av sin syn på osedlighet var ovilliga att döpa eller registrera okända mödrars barn, vilkas existens barnmorskorna var skyldiga att anmäla till pastorsämbetena.⁵⁷ Med fosterbarnslagen utmanades anonymitetsrätten även av hälsovårdsnämndens ledamöter. Här fanns en konflikt i synen på vad som var barnens bästa. Hälsovårdsnämnden hävdade, i enlighet med fosterbarnslagen, att barn som lämnats i någons vård mot betalning måste stå under myndigheternas tillsyn oavsett om barnet lämnats till ett fosterhem, ett barnhem eller en barnkrubba som erbjöd längre vårdperioder. Julia Stéen, å sin sida, hävdade att hon räddade barnen från dåliga fosterhem genom att ge föräldrarna tid att hitta bra fosterföräldrar och att hon därtill gav det skydd åt de ogifta mödrar som var hennes kunder, vilket hon var ålagd enligt barnmorskereglementet.

Hälsovårdsnämnden gjorde flera påstötningar, men Julia Stéen vägrade anmäla barnen till myndigheterna och vägrade dessutom att låta fosterbarnsinspektrisen komma över tröskeln. Hälsovårdsnämnden beslutade att åtala Julia Stéen. Rådhusrätten, som ansåg att Julia Stéen förestod en anstalt för fosterbarns vård, dömde henne till 30 kronor i böter den 14 januari 1914. Även sedan domen avkunnats fortsatte Julia Stéen att motsätta sig fosterbarnsinspektrisens besök och att anmäla barnen. Det ledde till att hälsovårdsnämnden stämde henne än en gång. Samtidigt hade Stéen

överklagat rådhusrättens dom till hovrätten, och senare till Högsta domstolen, men fick avslag. Hon blev skyldig att böta 110 kronor för båda målen tillsammans.⁵⁸ I ekonomiskt hänseende motsvarade detta kostnaden för två förlossningar och vård för ett barn under fyra dagar på spädbarnskrubban.⁵⁹

Även när Julia Stéen i oktober 1915 ansökte om att få flytta Hvita Korsets verksamheter till en annan adress där hon inte skulle bedriva barnkrubba hamnade hon i konflikt med myndigheterna. Hälsovårdsnämnden gjorde en inspektion av de nya lokalerna där de påtalade några brister. Julia Stéen anhöll om att bli befriad från hälsovårdsnämndens krav och åtgärdade följaktligen inte bristerna, vilket i sin tur upptäcktes i en ny inspektion i januari 1916. Besvären med myndigheterna i Örebro kan ha varit orsaken till att makarna Stéen redan 1914 hade börjat se sig om efter en annan plats att verka på. Till en början tänkte de köpa en badort i Dalarna för att där expandera verksamheten. Idén om att bedriva vilo- och sjukhem för vuxna i anslutning till en hälsobrunn och bad(kur)ort känns igen från tiden i Kumla, men här skulle sådan verksamhet kombineras med drift av spädbarns- och barnsjukhem samt barnavårdsskola. För detta behövdes kapital. Genom ett upprop i tidningarna som riktade sig till »Barnavänner! Människovänner! Kapitalister!« sökte signaturen Syster Elsa investerare som kunde ge ett lån på 60 000 kronor (bild 38).⁶⁰ Andra annonser vittnar om att man sökte efter barnmorskor, läkare och sjuksköterskor med kapital och som kunde tänka sig gå in som delägare i Hvita Korset.⁶¹

Köpet av en badort i Dalarna blev inte av. Det kan ha berott på det oroliga världsläget – första världskriget bröt ut den 28 juli 1914 – men också på en annan tragisk händelse som utspelade sig i augusti 1914. Då blev Gustaf Stéen skjuten i ögat. Enligt en artikel i *Dagens Nyheter* ska förövaren ha varit en kvinna som varit olyckligt kär i honom i flera år. Hon sköt sedan sig själv så illa att hon dog på sjukhus.⁶² Gustaf Stéen tillfrisknade och i stället kom makarna

att året därpå köpa en egendom i Emmaboda.⁶³ I ett herrgårdsliknande bostadshus bedrevs där Hvita Korsets förlossningshem och barnsköterskeskola fram till 1920-talets första år.⁶⁴ Under den tiden var annonseringen för Syster Elsas verksamheter sparsam. Kommunkationerna för att ta sig till gården var inte de bästa för gravida kvinnor och sköterskeelever.⁶⁵ Först när makarna Stéen flyttat till Älmhult, som låg längs Södra stambanan, återupptogs annonseringen.

Varumärket Syster Elsas var inriktat på att erbjuda vård och boende åt ogifta mödrar och deras barn. Hvita Korset blev företagsnamnet på den del av verksamheten som hade en mer generell målgrupp och som förestod barnsköterskeutbildningen. Hvita Korset kom i sin annonsering aldrig att explicit rikta sig till ogifta gravida kvinnor som ville föda obemärkt. I stället framhölls att inackordering på Hvita Korset en tid innan förlossningen kunde vara tryggt för förstföderskor eller kvinnor som var »behäftade med äggvita, socker eller nervositet». De fick rådet att uppsöka Hvita Korset minst en månad före förväntat förlossningsdatum.⁶⁶

Hvita Korsets annonser utmärkte sig genom sin logotyp – en svart oval med ett vitt järnkors. Med tiden blev annonserna större och kom även att innehålla fotografier.⁶⁷ Annonserna som saluförde Elsas hem eller tjänster hade en annan karaktär. De hade

Barnavänner! Människovänner! Kapitalister!

60 000:— Kr. önskas såsom delvis stående lån och delvis amorteringslån mot 5 % ränta. Såsom säkerhet lämnas dels botteninteckning i gammal välrenommerad badort med berömd hälsokälla, samt dels säkerhet i värdefulla sjukhus och privata inventarier till ett reellt värde af c:a 40 000:— Kr.. Det önskade kapitalet afses för badorten till uppförande af praktiskt spädbarns- och barnsjukhem i förening med barnavårdsskola samt dessutom ett kallbadhus med solbad på en i sjön belägen holme. Badorten har ett ovanligt friskt läge i en af Dalarnes vackraste trakter 250 meter öfver hafsytan och afses i öfrigt drifvas såsom såväl vinter- som sommarkurort, speciellt för dem, som söka rationell behandling för reumatiska åkommor, magsjukdomar och nervositet samt äfven för dem, som förutom ren stärkande skogsluft söka verklig hvila och ro. Svar emottages med stor tacksamhet af "Syster Elsa", adr. Hvita Korset, Örebro.

Bild 38. Annonns från Julia Stéen.
SvD 21/7 1914, s. 12.

Diverse.

Hvita Korset

Rikstel. 17. ÖREBRO. Rikstel. 250.

erbjuder största möjliga garantier för lycklig nedkomst — även operationer. Anstaltens läkare är särdeles skicklig specialist i förlossningskonst och kvinnosjukdomar. Ytterst humana förlossnings- och operationstaxor tillämpas.

Hvita Korset

är en erkänt trygg tillflyktsort för förstföderskor eller i allmänhet de blivande mödrar som hava anledning vänta sig en svår nedkomst. Patienter som äro behäftade med äggvita, socker eller nervositet, tillrådas att uppsöka Hvita Korset, minst en månad före väntad nedkomst.

Under väntan på nedkomst

erhålles lämplig privat inackordering från 2.50 pr dag. Billigare inackordering kan även erhållas hos privatfamiljer i staden. Undersökningar och råd lämnas kostnadsfritt å Hvita Korsets klinik. Förfrågningar besvaras mot porto och behandlas under säker sekretess.

Hvita Korsets

spädbarnskrubbor och barnsjukhem emottaga späda barn och klena barn för rationell omvårdnad under deras ömtåligaste levnadsstadium mot en avgift av 1:17 pr dag inklusive fria kläder och fri läkarevård.

Hvita Korsets Kvinnliga Fackskola

utbildar erkänt goda yrkesbarnsköterskor. Ett begränsat antal blidade flickor emottagas den 1:sta April och 1:sta Juli 1915. Begär prospekt.

Bild 39. Annon från Julia Stéen.

Aftonbladet 27/4 1915, s. 12.

märkt kunde man bli ett ledande barnbördshus för alla kvinnor som föredrog anstaltsförlossning, först i Örebro och från och med 1921 i Älmhult. Faktum är att Älmhults mest kände invånare, Ingvar Kamprad (1926–2018) som grundade Ikea, föddes på Hvita Korset

inte samma proffsiga layout och ingen logotyp. De tilltalade ofta, men inte alltid, gravida kvinnor som sökte »ogenerad vistelse«, »konfidens och diskretion« eller som behövde en tillflyktsort på grund av »brydsam situation«.⁶⁸

Annonserna för Syster Elsas förlossningshem publicerades ofta tillsammans med annons för Syster Elsas spädbarnskrubbor (1913–1914) eller spädbarnshem (1915–1916, 1922–1933). På så sätt kunde potentiella kunder förstå att det fanns möjlighet att lämna nyfödda barn kvar i Syster Elsas vård. De sista annonserna för Syster Elsas förlossningshem, spädbarnshem eller Syster Elsas hem publicerades 1933.

Under 20 år, 1913–1933, opererade makarna Stéens företag alltså under två olika namn. Vi får anta att skälet var att man ville nå så många potentiella kunder som möjligt. Genom att Hvita Korset inte var nischat mot ogifta kvinnor som ville föda obe-

NAMNET HVITA KORSET

VARIFRÅN FÖRETAGSNAMNET Hvita Korset hämtades är oklart. Kanske ville man alludera till Röda Korset som hade bedrivit sjuksköterskeutbildning i Stockholm sedan 1865.⁶⁹ En annan möjlighet är att inspiration hämtades från den kristna nykterhetsföreningen KFUM:s Vita Kors-gren. Denna kommitté arbetade för att upplysa unga män i sedlighetsfrågor, det vill säga hur de skulle bemästra sin sexuella lust. Makarna Stéens verksamhet gällde knappast unga män och sedlighet, de opererade snarare i kölvattnet kring sådant som KFUM:s Vita Kors såg som effekter av osedlighet: ogifta mödrar och utomäktenskapliga barn. Men att associeras med sedlighet och kristenhet kan ha varit viktigt för varumärkets moraliska image.⁷⁰ Varumärkeslogotypen, i form av ett vitt järnkors mot svart bakgrund, kunde ses i Hvita Korsets annonsering redan tidigt 1914.

Det påstås att makarna Stéen var starkt influerade av Tyskland, bland annat av tysk mödra- och spädbarnsvård, men att Julia Stéen tog avstånd från den tyska politiska utvecklingen vid andra världskrigets utbrott.⁷¹ Vi har dock funnit belägg för det omvända. I

bouppteckningen som gjordes efter Julia Stéens död 1952 nämns ett signerat fotografi av Hitler som ett av inventarierna. Enligt en artikel i den syndikalistiska tidningen *Arbetaren* pryddes Hitlerporträttet Julia Stéens rum 1943. I artikeln beskrivs Stéen som »nazist-beundrarinna« och det påstås att hon ska ha skickat 50 röda rosor till Hitler efter att han överlevt ett attentat i München i början av kriget.⁷² I ett testamente, som undertecknats av Julia Stéen i augusti 1945 under krigets sista skälvande dagar, framgår att hon avsåg testamentera Hitlers porträtt tillsammans med Hvita Korsets »in-signier« – som inkluderade en flagga, brudkrona, dopfunt och bordduk – till sin brorson i utbyte mot att han skulle rädda företaget från konkurs.⁷³ Att Hitlerporträttet nämndes tillsammans med föremål som symboliserade Hvita Korset – logotypen var antagligen synlig på flera av dem – tyder på att Julia Stéen förknippade Hitlerporträttet med sitt livsverk.

SYSTER ELSAS
Förlossnings- och Vårlohem
 erbjuder vänlig, omsorgsfull omvårdnad samt största trygghet och diskretion för de blivande mödrar, som av situationen anse sig tvingade söka s. k. "Obemärkt" vistelse och nedkomst. **Förlossningarna** utföras av särdeles erfaren barnmorska med om så erfordras assistens av skicklig läkare (specialist).
 Ytterst humana inackorderingspris och arvoden tillämpas.

Syster Elsas Vårlohem
 hava särdeles vackert och ogenerat läge på landet i sund skogstrakt med bekväma kommunikationer. (Stor vacker trädgård o. park.)

Syster Elsas Barnkrubbor
 emottager späda och klena barn för rationell omvårdnad under deras spädaste och ömtåligaste levnadsskede. Förfrågningar och anmälningar behandlas under säker sekretess och adresseras till **Syster Elsas Hem — Örebro.**

Bild 40. Annonns från
 Julia Stéen. DN 15/5 1914, s. 4.

Syster Elsas Förlossningshem
ÄLMHULT, emottager patienter under längre eller kortare tider för erkänt god och sakkunnig omvårdnad, samt erbjuder verklig trygghet och diskretion. **Syster Elsas späd barnshem** rekommenderas. OBS! Hemmen äro sedan 20 år tillbaka välkända och rekommenderas av såväl myndigheter som alla dem, som sökt dess omvårdnad. Inackordering från 3 kr. pr dag. Förlossningstaxa 50 kr. Vårdavgift för spädbarn: 1.50 pr dag inkl. fri läkarevård, säng, kuddar o. filt. Förfrågningar besvaras mot dubbelt porto. Läsrum, orgel, piano finnas. et

Bild 41. Annonns från Julia Stéen.
 Göteborgs Aftonblad 16/2 1924, s. 10.

som son till ett gift par. Om verksamheten hade varit nischad mot ogifta kvinnor, hade gifta kvinnor förmodligen valt att föda någon annanstans. Hvita Korset var dessutom beroende av ett gott moraliskt rykte för sin barnsköterskeutbildning.⁷⁴ Att utbilda unga kvinnor som skulle arbeta som barnsköterskor i välbeställda familjer var förmodligen inte förenligt med annonsering efter »obemärkta« vars stigman skulle befläcka även barnsköterskeeleverna.

Barnsköterskeutbildningen blev välkänd och lockade ett stort antal elever: det var 35–45 elever åt gången som vistades på Hvita Korset och de kom från hela landet.⁷⁵ Det medförde att ogifta kvinnor inte kunde vara säkra på att deras belägenhet förblev hemlig eller »obemärkt«. Någon flicka från hemorten skulle ju kunna gå utbildningen. Så resonerade flera kvinnor som 1934 i samband med en inspektion kontaktades av Isberg. Genom kontakter med ogifta mödrar som varit inackorderade på Hvita Korset upptäckte Isberg att Julia Stéen även använde sig av anonyma annonser som flera av kvinnorna hade svarat på. En vanlig ordalydelse var enligt Isberg denna:

Obemärkt, trygg och ogenerad inackordering erbjudes vid lantegendom där husmodern är barnmorska. Hem för barnet ordnas under längre eller kortare tid. Svar till »Nära läkare«, Box 68 Osby.⁷⁶

Flera kvinnor som hade svarat på sådana anonyma annonser hade trott att de skulle komma till ett hem på landet där de skulle få enskild vård och inackordering. Först när de satt i bilen som plockat upp dem vid Älmhults station stod det klart för dem att det var till Hvita Korset de skulle:

... de genast vid ankomsten [har] befunnit sig kanske bland 8-10 kvinnor i samma belägenhet som dem själva och bland en betydande skara elever från de mest skilda bygder. I samband härmed ha f.d. inackorderingar å Vita Korset sagt mig, att de ej ett ögonblick skulle ha reflekterat å att begagna sig av Vita Korset bl.a. därför att de skulle ha förstått, att de där ej skulle kunna räkna med den av dem önskade obemärktheten.⁷⁷

När Isberg gjorde denna sin inspektion 1934 hade Julia Stéen slutat att marknadsföra Syster Elsas förlossningshem och spädbarnshem. I stället använde hon alltså anonyma annonser för att locka kunder som ville vara obemärkta och som av allt att döma inte medvetet skulle ha sökt sig till en så välbefolkad anstalt som Hvita Korset. Syster Elsas förlossningshem hade troligen fyllt denna funktion tidigare. De obemärkta kunderna var viktiga för verksamheten eftersom det främst var deras kvarlämnade barn som utgjorde klientelet på spädbarnshemmet som barnsköterskeeleverna kunde praktisera barnavård på.

Barnsköterskeutbildningen utgör ett särskilt kapitel i historien om Hvita Korset. Skolan öppnade 1914 i Örebro. Vid den här tiden fanns inte många skolor som utbildade barnsköterskor och de utbildningar som existerade hade bara några år på nacken.⁷⁸ Mest

Förlossningsanstalten & Sjukhemmet
Hvita Korset

Rikstel. 250. ÖREBRO. Rikstel. 17

utbildar vid sin praktiska barnavårdsafdelning erkändt goda barnsköterskor. Anstaltens nionde kurs börjar den 2:dra Januari 1915, till hvilken ett begränsadt antal elever, som fyllt 17 år, vinna inträde. Kursen är valfri emellan 3 & 6/m. I 6/m.-kursen ingår äfven undervisning i förlossningsassistens, sjukvård samt en kortare teoretisk samaritkurs och äger elev rättighet, att efter 6/m. kurs anlägga Hvita Korsets sköterskeuniform. Den teoretiska undervisningen ledes af anstaltens läkare och föreståndarinnor. Föreläsningarna samt den praktiska undervisningen äro af auktoriteter erkändt grundliga och instruktiva samt omfatta ämnen, som äro af grundläggande betydelse för rationell barnavård — äfven barnsjukdomar etc. I Hvita Korsets spädbarnskrubbor vårdas i regel emellan 30 & 40 spädbarn i ålder ½ timma till fyllda 10/m. event. 1 år. Anstalten är således äfven beträffande barnmaterielet i tillfälle kunna gifva sina elever den mest mångsidiga utbildning, hvilken äfven torde sakna sin motsvarighet inom vårt land. Afgiften för 6/m kurs inkl kost och logi är 390 kr. Ansökningar åtföljda af friskbetyg från läkare, skol- och prästbetyg ställas till: Föreståndarinnan, Hvita Korset, Örebro.

Bild 42. Annonns från Julia Stéen.
 SvD 9/11 1914, s. 12.

barnsjukvård.⁸⁰ Sjuksköterskeutbildningen var under tidigt 1900-tal inte statligt reglerad, även om Svensk sjuksköterskeförening som bildats 1910 krävde detta.⁸¹ En barnsköterskeskola som utbildade »yrkessköterskor i rationell spädbarns- och barnsjukvård«, som det stod i vissa annonser, var därför möjlig på en helt oreglerad utbildningsmarknad. Så småningom öppnade fler barnavårds- och husmodersskolor men då var Hvita Korsets utbildning en sedan länge etablerad institution.

Genom olika attribut såsom sköterskeuniform och brosch samt genom notiser i tidningarna – ofta med bild – där nyutexaminerade barnsköterskor presenterades, markerades professionaliteten visu-

känt är systrarna Ellen och Maria Mobergs Fröbelseminarium i Norrköping som grundades 1909. Men även i Örebro fanns ett Fröbelseminarium som startats av Maria Kjellmark någon gång mellan 1902 och 1907. Syftet var att utbilda kvinnor som kunde arbeta i barnträdgårdar, barnhem och barnkrubbor samt i privata hem.⁷⁹ Den här verksamheten kan Julia Stéen eventuellt ha konkurreterat med när hon startade sin barnsköterskeskola som utgör en av barnsköterskeutbildningens bortglömda pionjärer.

Till skillnad från de pedagogiskt orienterade Fröbelseminarierna var Hvita Korsets barnsköterskeskola inriktad på spädbarns- och

ellt av Hvita Korsets barnsköterskor och deras utbildning. Rätten att bära uniformen tillkom endast barnsköterskor som hade examinerats där, och uniformen var omnämnd i anstaltens reklam. Annonserna lovade goda framtidsutsikter för den som valde denna utbildning. Ibland tilltalades även föräldrar till potentiella elever utifrån att detta var den bästa gåva de kunde ge till sin dotter. I en annons stod det »FÖRÄLDRAR och MÅLSMÄN! Efter utbildning vid Hvita Korset gå ej Edra barn med 'förbundna ögon' ut i livet«. ⁸²

Med tiden blev barnsköterskeutbildningen en betydande inkomstkälla. År 1919 kostade en sex månaders kurs 900 kronor inklusive mat och husrum. ⁸³ År 1921, samma år som flytten till Älmhult skedde, började Hvita Korset marknadsföra en korrespondenskurs samt en rådfrågningsbyrå. ⁸⁴ Kanske kunde man inte ta emot elever direkt efter flytten eftersom man byggde ut fastigheterna på egendomen i Älmhult. Men makarna Stéen hittade alltså ändå sätt att hålla kursen vid liv, och 1927 hade korrespondenskursen fått fäste i den ordinarie undervisningsplanen som nu inleddes med en två månaders korrespondenskurs. Först därefter kom eleverna till Hvita Korset för att läsa och praktisera ytter-

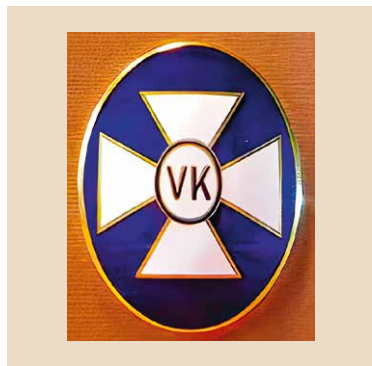

Bild 43. Sköterskebrosch från Hvita Korset. Utan årtal. Foto: Staffan Rosenqvist. Bilden finns på hemsidan www.beredskapsmaerken.1939-1945.se, Svenska sjukvårdsbrocher.

Bild 44. Sköterskan Elise Svensson i Hvita Korsets uniform. Utan årtal. Foto: Carl Larssons Fotografiska Ateljé AB. Länsmuseet Gävleborg.

Bild 45. Annons från Julia Stéen.
DN 23/8 1932, s. 2.

ligare fyra månader på anstalten. Det kostade 655 kr. Priset verkade alltså ha sjunkit till följd av korrespondenskursen. Men enligt Höjer och Stéenhoff, som besökte anstalten 1927, tillkom kostnader »för än det ena, än det andra«, varför den verkliga kostnaden för utbildningen uppskattades till mellan 1 000 och 1 200 kronor.⁸⁵ Liknande information fick en brevskrivare 1928 som i *Aftonbladets* spalt »Frågor och svar« förhörde sig om inträdeskrav och kostnaden för utbildningen. En »Syster Anna«, som möjligtvis hade varit en tidigare elev, svarade »Allt som allt åtgår ungefär 1,000 kr.«⁸⁶

I jämförelse med andra liknande utbildningar var Hvita Korsets sköterskeskola dyr. Enligt Höjer och Stéenhoff kostade en fyra månaders utbildning till barnsköterska i Stockholm mellan 400 och 500 kronor.⁸⁷ Med tanke på att Hvita Korset tog in nya elever åtta gånger om

året och sammanlagt utexaminerade cirka 150 barnsköterskor per år måste omsättningen ha varit betydande. Enbart elevavgifterna torde ha genererat närmare 100 000 kronor per år. Därutöver tillkom inkomster från förlossningsavgifter, inackorderingsavgifter för mödrar, vårdavgifter för barn, vårdavgifter för vuxna som vistades på sjukavdelningen, försäljning av spädbarnsutstyrselar som eleverna sydde under sin utbildning samt från platsförmedlingen.

Dessutom måste Hvita Korset ha tjänat pengar på att eleverna utgjorde en väsentlig del av arbetskraften. År 1927, under anstaltens glansdagar, fanns utöver eleverna och makarna Stéen åtta anställda: fyra sköterskor som ansvarade för varsin avdelning, två manliga militära sjukvårdare som fungerade som lärare, en skolkökslärarinna, en sömnadslärarinna samt en läkare som inte var anställd men som besökte anstalten varje dag. Skötseln av barnen, städning, tvättning, sömnadsarbeten, matlagning med mera utfördes av eleverna.

År 1928 uppgav makarna Stéen själva att 1 500 »barnavårds-systrar« hade examinerats från Hvita Korset sedan utbildningen startat.⁸⁸ Det var dubbelt så många barnsköterskor som Sällskapet Barnavård examinerade under sina första femton år.⁸⁹ Bara tre år senare påstod man sig ha utexaminerat 2 500 »Hvita Kors-systrar«, som då förutom platser hos familjer hade fått anställning på barnhem, sjukhem, ålderdomshem, sinnesslöanstalter med mera.⁹⁰ Faktum är att Svenska barnsköterskeföreningen ansåg att Hvita Korset producerade så många barnsköterskor att det förstörde arbetsmarknaden:

**... arbetsmarknaden överflödar av sköterskor med deras
bristfälliga kunskaper. Dessutom driver anstalten reklam
för sin verksamhet, som är föga tilltalande på detta områ-
de, och kläder sina elever i en dräkt som ingiver förtroen-
de hos icke initierade, långt utöver vad den förtjänar.⁹¹**

År 1924 hade Svensk sjuksköterskeförening uppmärksammat att Hvita Korsets utbildning devalverade värdet av sjuksköterskornas treåriga utbildning när det var möjligt att ta en fyra månaders kurs på Hvita Korset och sedan kalla sig sköterska.⁹² Från fackligt håll fanns alltså väsentlig kritik, som efter myndigheters inspektioner på 1930- och 1940-talen skulle bli alltmer högljudd. År 1930 an-

märkte inspektörer från Medicinalstyrelsen att varken lärarna eller läromedlen, som var författade av Julia Stéen själv, levde upp till de krav på kompetens och tillförlitlighet som var erforderliga för utbildningen. Man kritiserade vidare att läkaren inte deltog i undervisningen och att elevavgifterna var höga.⁹³ Makarna Stéen ansåg att Medicinalstyrelsen inte hade inspektionsrätt över deras utbildning och JO-anmälde myndigheten, ett mål som de förlorade.⁹⁴ Gustaf Stéen dog 1933, men Julia Stéen drev företaget vidare fram tills att verksamheten fick stänga 1943 och företaget gick i konkurs 1945.

Makarna Stéen byggde ett affärsimperium på vad de hävdade var expertis i förlossnings-, spädbarns- och sjukvård samt omtanke om de ogifta mödrarnas situation. Men de statliga experterna kom att kalla vården »okunnig«, metoderna »föråldrade« och att de »ockrade« på ogifta mödrar samt flickor från landsorten som ville få en gedigen utbildning.⁹⁵ I vår samtid beskrivs Julia Stéen som en driftig kvinna och pionjär,⁹⁶ vilket hon helt säkert var, men den långa historien om hennes och Gustaf Stéens företag är mer komplex. De gjorde ekonomisk förtjänst på sådant som andra ansåg skulle höra till ideellt arbete eller oegennyttiga offentliga uppdrag.

BARNPENSIONAT

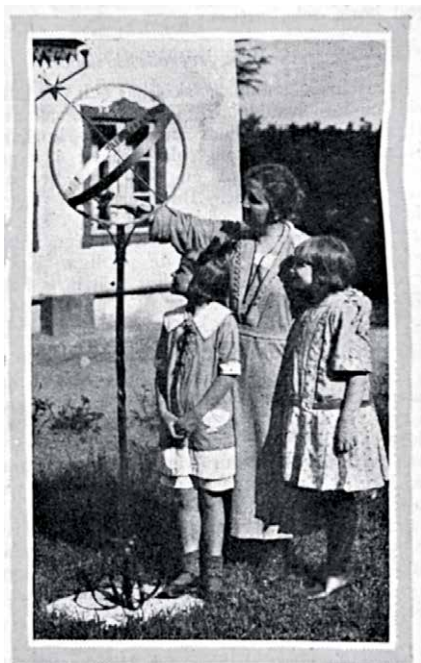
Driften av barnpensionat befann sig också i ett spänningsfält mellan vinning och altruism. Det kommer vi att visa genom att presentera några av de kvinnor som drev barnpensionat kommersiellt för att leva på det. Men först några rader om vad tidnings- och annonsmaterial kunnat berätta om barnpensionaten som professionella verksamheter.

När barnpensionaten annonserade betonades gärna den »betryggande«, »sakkunniga« och »goda« vård som erbjöds. Innebörden av den goda vården förändrades dock gradvis över åren,

vilket till exempel synliggörs genom de professioner som nämns i annonserna. Till en början var barnpensionaten en sjuksköterskedominerad verksamhet och då lyftes sjuksköterskeyrket fram i företagsnamn – exempelvis Syster Majas barnpensionat – och genom att sjukskötersketitlar skrevs ut i annonserna. Att medicinsk kompetens var betydelsefull förstärktes också genom att annonserna uppgav namngivna läkare, antingen som referens som gick i god för barnpensionatets kvalitet eller för att de var anlitade för att göra regelbundna läkarkontroller på barnen under vistelsen.

I den långa artikel med rubriken »Där alla barn bli snälla – och fiskleverolja smakar gott« som 1924 presenterade de första barnpensionaten ordas också något om de kvinnor som drev verksamheterna. Artikeln låter förstå att Gerda Lundgren, som 1909 startade Krokens Konvalescenthem i Billingen i Västergötland, var sjuksköterska utbildad på Sophiahemmets sjuksköterskeskola. Tyra Rinman, som startade barnpensionat 1914, var sjuksköterska som arbetat på en liknande institution utanför Dresden i Tyskland där hon studerat, och både Syster Majas barnpensionat som startade 1915 och Kolmårdens Konvalescenthem drevs av utbildade sjuksköterskor.⁹⁷ Bara för en av de nämnda barnpensionatsförestandarna berördes ingen yrkestitel, det gällde Ester Hill på Solviks barnpensionat. I en annan artikel kan vi dock utläsa att hos henne fanns minst en sjuksköterska anställd och att hon själv var utbildad kindergartn lärarinna.⁹⁸

Under de år som barnpensionaten existerade skedde en professionalisering av barnvården och med den följde en förskjutning i synen på barns behov. Den gick från ett fokus på medicinsk kontroll och passning till ökat fokus på kognitiv utveckling och lek.⁹⁹ Den här förändringen syns tydligt i såväl barnpensionatens annonser som i artiklar om barnpensionat. Över åren blev sjuksköterskorna mindre vanliga, i takt med att andra titlar kopplade till barnspecialiserade yrkesutbildningar ökade. Det var först olika typer

Fröken Hill, pensionatets föreståndarinna, förklarar solvisaren för två av sina små skyddslingar.

**Bild 46. Ester Hill. Foto ur Solvik
– ett barnens paradis. Idun 1922,
nr 27, s. 652.**

av barnsköterskor och lärarinnor, därefter förskollärare, lekledare, fritidsledare och socialpedagoger.

Att det var viktigt att den som drev barnpensionat hade en utbildning, eller i alla fall hade god kompetens inom området, framgår i tidningsartiklar. Lullu Welander som över åren drev flera barnpensionat hade studerat barnpensionat i Frankrike.¹⁰⁰ Fröken Elsa Palmgren som drev barnpensionatet Sturehof hade genomgått en utbildning till barnhemsföreståndare via Svenska fattigvårdsförbundet och hennes efterträdare fru Sandra Mellerstedt var utbildad via sällskapet »Barnavård».¹⁰¹ Fru Solveig Way-Matthiesen som drev barnpensionat i sin sportstuga var »friluftsentusiast, scoutledarinna och föreståndarinna för en lekskola»,¹⁰² och barnpensionatet Masesgården startades av makarna Iwar Hellström och Stella

Krüger-Hellström »först efter ingående konferenser med Stockholmsläkare och barnpsykologer».¹⁰³

Artiklar såväl som annonser lät alltså förstå att de som drev barnpensionat var både välutbildade och kunniga. Och hade de inte en fin utbildning i bagaget så användes, under hela tidsperioden, titlarna »fru» och »husmor» som ytterligare visar att de som drev barnpensionat huvudsakligen var kvinnor. Bara vid några en-

Jag vill härbärgera ett dussin barn

därför försöker jag få hyra ett hus i Stockholms närhet. Detta hus vill jag göra till ett verkligt hem för barn, vars föräldrar är på resa, för tillfället befinner sig utan hemhjälp eller på grund av andra svårigheter inte vet, var de skall placera sina barn. Jag vill inte bara ge dem den vård och disciplin de behöver som blivande ansvarskännande människor utan också värme och kärlek.

Kommunalnämnder och prästerskap, skolstyrelser och privatmän, kom med ett förslag på hus! Det behövs barnpensionat allt mer och mer!

Bästa referenser lämnas. Ring 51 27 21 eller skriv "Barnpensionat", AB:s huvudkontor, fvb.

Bild 47. Aftonbladet 10/12 1951, s. 9.

staka tillfällen har vi sett exempel på att ett gift par eller en man stått som ansvarig för ett barnpensionat. Tillsynen av barn var en kvinnligt kodad verksamhet och därmed kunde titlar som »fru« och »husmor« också signalera kompetens, om än av mer vardaglig och hemlik art. Kanske kunde annonser med de titlarna rent av ge ett ännu mer pålitligt intryck genom att antyda att barnen där hade en ställföreträdande mamma.

Med hjälp av artiklar och intervjuer med kvinnor som drev barnpensionat kan vi förstå att det bland flera av dem fanns en vilja att få rå sig själva, att inte behöva arbeta för någon annan än sig själv eller försörjas av en man. Det kunde också finnas en genuin önskan att ta hand om barn. Ett exempel på hur kärleken till barn kunde uttryckas finns i en annons från 1951 där annonsören söker ett hus att driva barnpensionat i. Annonseren, som vi antar är en kvinna, förklarar att huset ska göras till »ett verkligt hem för barn« och att hon inte bara vill ge dem »den vård och disciplin de behöver som ansvarskännande människor utan också värme och kärlek« (bild 47). Genom att betona behovet av barnpensionat som tar hand om barn vars föräldrar har svårigheter att veta var de ska placera sina barn, framstår annonsörens vilja att starta affärsverksamhet vara

något som helt enkelt ska göras för barnens skull. Men för att ett barnpensionat skulle gå runt kunde det behövas ganska många inackorderingar. Artiklar och annonser vittnar om att det fanns många barnpensionat som bara drevs under en kortare period eller ett par år. Andra lyckades leva länge på sina verksamheter. I det följande ska vi bekanta oss närmare med en av dem: »Syster Sigrid Karlson« i Kolmården.

SJUKSKÖTERSKA I SKÄRNINGSPUNKTEN MELLAN FÖRETAGANDE OCH FÖRENINGSLIV

Sigrid Karlson, »Syster Sigrid« (1887–1963) från Norrköping, hade ett barnpensionat som kallades Kolmårdens Konvalescenthem för barn. Det drev hon i 46 år, från 1917 ända fram till sin död 1963. Det innebär att hon var verksam under nästan hela den period då det överhuvudtaget fanns barnpensionat i Sverige.

Sigrid Karlson hade studerat till sjuksköterska vid Röda Korsets sjuksköterskeskola och specialiserat sig på barnsjukvård vid Sachska barnsjukhuset i Stockholm. Efter några års arbete startade hon 1917 Kolmårdens Konvalescenthem för barn, först i en villa i Krokek och sedan i det stora Solåsen uppe på en höjd med utsikt över Bråviken.¹⁰⁴ Solåsen var även Sigrid Karlsons hem. Hon gifte sig aldrig men under många år arbetade och bodde även husan Lina där och ett av inackorderingsbarnen som stannade kvar som Sigrid Karlsons fosterbarn.¹⁰⁵

Trots att Kolmårdens Konvalescenthem för barn i sitt namn specificerades som just ett konvalescenthem så beskrevs det återkommande som ett barnpensionat. Det presenterades till exempel som ett sådant i den hyllande artikeln om barnpensionat som publicerades i *Dagens Nyheter* 1924,¹⁰⁶ i en tidningsartikel från 1961¹⁰⁷ och när Sigrid Karlson själv annonserade verksamheten i slutet av 1950- och början av 1960-talet. Hon var visserligen sjuksköterska

och hade läkarkontakter, men vi ser ingenting som tyder på att hon särskilt efterfrågade barn som var sjuka eller klena, så som begreppet konvalescenthem antyder. Säkert var begreppet praktiskt och genom att använda båda begreppen omväxlande vidgades möjligen kundgruppen. Kanske var konvalescenthem det mest gångbara ordet vid etableringen 1917, medan barnpensionat under åren blev ett modernt ord som bättre motsvarade den verksamhet som Sigrid Karlson bedrev.

Kolmårdens Konvalescenthem för barn var ett av de barnpensionat som 1941 blev anmodat att svara på den enkät som Socialvårdskommittén skickade ut. Enkäten var riktad till barnhem, vilka lydde under särskilda paragrafer i barnavårdslagen. Det medförde att vissa frågor inte riktigt passade barnpensionatens förutsättningar. Sigrid Karlsons enkät blev därför bara delvis ifyllt och hon har bilagt ett handskrivet brev riktat till Barnavårdskonsulenten Herr A. Fagersten i Linköping, där hon förklarar svårigheten att svara korrekt och ber om instruktioner för de olika blanketterna. Någon i Socialvårdskommittén har sedan stämplat »barnpensionat« på enkäten och markerar därmed att Sigrid Karlsons verksamhet inte skulle betraktas och utredas som ett barnhem.¹⁰⁸

Enkätsvaren och brevet ger intressant information om driften av Kolmårdens Konvalescenthem för barn. Vi får bland annat veta att det var Karlson själv som stod för verksamheten och som ägde den stora villan Solåsen. Hon skrev att hon krävde in läkarintyg innan barnen fick komma, att hon tog emot såväl konvalescenter som friska barn mellan 3 och 12 år samt att barn hade mottagits från hela Sverige liksom från Norge, Danmark och Finland. Priset 1941 var 9 kronor per dag, samma för alla. Hon uppgav också att den medicinska konsult som hon anlidade, professor Adolf Lichtenstein, rekommenderade att högst 10 barn inackorderades samtidigt. Vid årsskiftet 1940–1941 fanns inga barn på Solåsen, men Karlson uppgav att under året hade totalt 32 barn, under olika långa tidsperi-

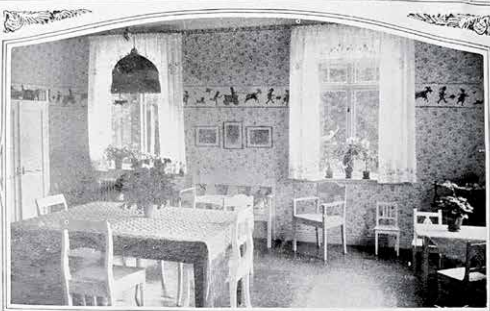

KOLMÅRDENS KONVALESCENTHEM FÖR BARN

Tel. Kolmården 42

Hemmet ligger på Kolmårdens södra sluttning, helt nära Bråviken, 2 mil från Norrköping (bussförbindelse) och 1,7 km. från Krokeks järnvägsstation, som ligger 145 km. från Stockholm.

Barn i åldern 3—12 år mottagas i inackordering. Läkareintyg fordras att smittosam sjukdom ej föreligger.

Lekrum

Badhus i Bråviken. Simundervisning.

Soliga rum med varmt och kallt vatten. Värmeledning. Barnen böra medföra minst 6 ombyten underkläder, badlakan, en påse för orena kläder samt en filt, allt tydligt märkt och upptecknat på en medföljande lista.

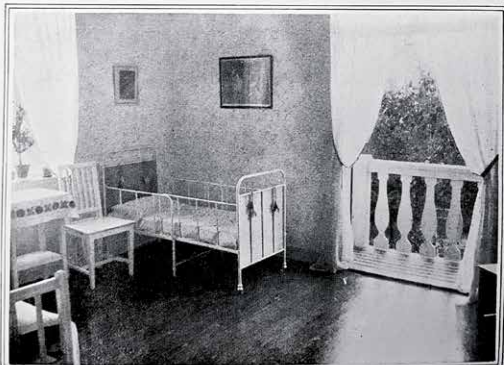

Utsikten

Bild 48. Reklambroschyr för Kolmårdens Konvalescenthem för barn. Utan årtal. I privat ägo.

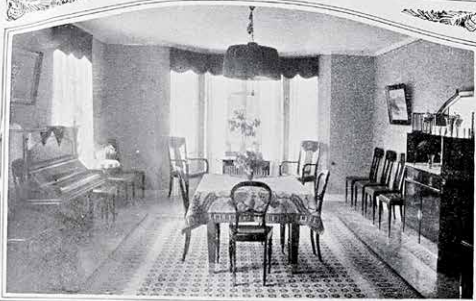

Gästrum

Sovrum

A & A Boktr., Stockholm 1939

Matsal

Anhöriga kunna besöka barnen efter meddelande pr telefon.

Vederbörande läkares särskilda önskingar angående dieten beaktas noggrant. Läkare från det närbelägna Kolmårdssanatoriet besöker hemmet då så erfordras.

Referenser:

Stockholm Professor A. LICHTENSTEIN
Överläkare HARALD ERNBERG

Göteborg Professor ARVID WALLGREN

Norrköping Docent G. LINDBERG

Pensionspriset är kr. pr dag och erlägges förskottsvis för månad eller längre tid.

Förfrågningar besvaras pr post och telefon.

Postadress: Krokek,

SIGRID KARLSON

Rödakorsyster

oder, varit inackorderade på barnpensionatet.¹⁰⁹ Om det här var en representativ siffra för samtliga år är det möjligt att upp emot 1 500 barn varit inackorderade hos Sigrid Karlson under hennes verksamma år. Kanske är det till och med en låg siffra. I en artikel publicerad 1957, då Sigrid Karlson fyllde 70 år, bedömde författaren att så många som »inmot 2 000 sjuka och klena barn« vistats på Kolmårdens Konvalescenthem.¹¹⁰

Av Sigrid Karlsons enkätsvar kan vi förstå att det under perioder var full aktivitet på Solåsen. Hon skriver att där fanns en kokerska, en barnsköterska, ett biträde, en husa och en gårdskarl anställda. Dessutom tog hon emot elever halvårsvis. Gårdskarlen fick timlön (80 öre), medan de andra fick mat och husrum (så kallat fritt vivre). Eleverna fick ingen annan ersättning än så, men övriga ersattes med kontant månadslön enligt följande: kokerska 80 kronor, barnsköterska 75 kronor, biträde 40 kronor, husa 50 kronor. Vad gäller barnpensionatets ekonomi berättade Karlson vidare i det handskrivna brev som bilagts enkäten att:

Barnen komma hit i regel på läkares rem. alltid från föräldrahemmen och vistelsen bekostas ju alltid av föräldrarna, vem som i realiteten betalar har man ju ingen anledning att forska efter. Vistelsen är ju avsedd som konvalescentvård eller då föräldrarna resa utomlands blir det ju en ren pensionatsvistelse – Angående blankett C så är rörelsens ekonomi så förbunden med min personliga att utdrag ur räkenskaperna skulle bli ganska missvisande.¹¹¹

Av citatet får vi veta att Sigrid Karlson inte separerade sin egen privata ekonomi från barnpensionatets. Vi får också veta att barnens vistelser alltid betalades av föräldrarna, men att det kunde finnas andra som stod för kostnaden. Vilka det var tyckte hon sig inte ha anledning att undersöka vidare.

Att det alltid var föräldrar som betalade barnens vistelser ändrades så småningom för vissa barn. Föreningen Östergötlands Barn (FÖB) betalade nämligen för inackordering av en del barn hos Sigrid Karlson. Det är en särskilt intressant aspekt av verksamheten, och något som behöver diskuteras i relation till Karlsons aktiva samhällsengagemang, som vi ska gå närmare in på.

Sigrid Karlson var mycket aktiv i föreningslivet och lokalsamhället. Hon var bland annat kyrkvärd och ledamot i Krokeks församlings kyrkoråd och kyrkofullmäktige,¹¹² var med och bildade Krokeks hembygdsförening där hon var styrelseledamot¹¹³ och var engagerad i föreningen Över gränserna, varigenom hon ägnade sig åt finskt vänortarbete och tog emot finska krigsbarn. Hon var även med i uppstarten av Föreningen Östergötlands Barn (FÖB) som ägnade sig åt hjälpverksamhet för behövande barn. Föreningen bildades 1921 och tog som sitt första uppdrag att finansiera ett barnsjukhus i Linköping.¹¹⁴ Sigrid Karlson valdes in som suppleant i FÖB:s centralstyrelsen 1945¹¹⁵ och hade sedan styrelseuppdrag ända fram till 1962. Dessutom var hon ordförande för FÖB:s lokalförening för Lösing–Kvarsebo.¹¹⁶

Genom att undersöka FÖB:s arkiv har vi sett att de bekostade och förmedlade barn till Kolmårdens Konvalescenthem för barn. Under 1954 placerade de 15 barn från april till oktober.¹¹⁷ Förslaget om att så skulle ske lades fram vid ett sammanträde med FÖB:s centralstyrelse¹¹⁸ och vid årsmötet för FÖB:s lokalföreningars representanter året innan:

Fru Löfgreen framlade ett förslag att två platser skulle beläggas av FÖB på Kolmårdens Konvalescenthem för barn, Solåsen, Krokek under tiden 1/4–1/10. Kostnaderna beräknas belöpa sig till c:a 7.300 kronor. 1954 skulle bli ett experimentår. Förslagsvis kunde kollektmedlen användas. Frivilliga bidrag kunna insättas på FÖB:s postgirokonton. Diskussion följde på förslaget, och det visade sig att re-

Bild 49. Foto från Kolmårdens Konvalescenthem för barn. Utan årtal.

Ur FÖB:s tidning *Blåklinten*, 1954, nr 1, s. 13.

Bild 50. Sigrid Karlson. Utan årtal. Fotograf okänd.

Ur FÖB:s tidning *Blåklinten*, 1963, nr 4, s. 11.

presentanterna enhälligt godkände att det framlades på Årsmötet. Fru Rydberg Linköpings lokalförening bad att en tredje plats skulle reserveras för Linköping, då lokalföreningen hade BD-medel som kunde användas på ovanstående sätt.¹¹⁹

Trots att Sigrid Karlson som beslutande medlem i föreningen och ägare av det aktuella hemmet måste betraktas som jävig verkar hon själv ha varit närvarande och röstat för förslaget. Att hon satt på två stolar och kunde tjäna en bra peng på föreningens hjälpverksamhet verkar inte ha bekymrat vare sig henne själv eller föreningen. År 1954 noterades vid FÖB:s centralstyrelses möte att 7 320 kronor inbetalats till Kolmårdens Konvalescenthem för inackorderingsavgift mellan april och oktober,¹²⁰ vilket bekräftades av föreningens ekonomiska tablå.¹²¹ I FÖB:s kassaböcker ser vi sedan att regelbundna utbetalningar på mellan några hundra kronor och upp till

ett par tusen kronor per år gjordes till Kolmårdens Konvalescenthem. Det skedde ända fram till och med 1962. Föreningens medel gick således under många år rakt in i Sigrid Karlsons verksamhet. Det visar hur den filantropiska barnavården understödde den kommersiella och hur de på så vis drog nytta av varandra.

BARNPENSIONATSFÖRESTÅNDARINNOR SOM MINNS

Under de år som Sigrid Karlson drev sitt barnpensionat i Kolmården hann många andra barnpensionat både öppna och stänga. Som vi nämnt ökade antalet nya barnpensionat som annonserade efter andra världskriget, vilket vi tolkar som att efterfrågan på barnpensionat intensifierades och det ledde till nyetableringar. Vi ska nu närma oss två av de kvinnor som drev barnpensionat i Dalarna under och efter kriget. Den ena är Brita Aschberg (1911–1999) som drev barnpensionatet Kullen i den byggnad som nu är Greens hotell i Tällberg. Hon startade verksamheten 1943 och barnpensionatet var igång till 1947. Den andra är Margareta Indebetou (1899–1995) som drev barnpensionatet Björken i Söderbärke mellan 1948 och 1978. Dessa båda intervjuades under tidigt 1990-tal i Ylva Mårtens arbete med radioprogrammet *Jag minns mina barnpensionat*.¹²² Eftersom vi haft tillgång till originalupptagningarna kan vi här ge en bild av vad Aschberg och Indebetou långt senare mindes och kunde berätta om sina verksamheter. Förutom Mårtens bandupptagningar har Aschbergs egna ord bevarats i hennes memoarer *På grund av kärlek* (1984) och *Vad är av vikt?* (1991). I det följande ger vi en sammanställning av vad Aschberg och Indebetou berättade om hur deras barnpensionat drevs och fungerade.

Det finns både likheter och skillnader mellan Aschbergs och Indebetous verksamheter. En viktig skillnad är att barnpensionaten var i gång vid olika tidpunkter. När Brita Aschberg stängde Kullen

1947 öppnade Margareta Indebetou Björken året därpå, 1948. De var alltså aldrig varandras konkurrenter. Snarare kan man tänka att föräldrar som först inackorderat sina barn på Aschbergs barnpensionat därefter kan ha intresserat sig för Björken, eftersom båda var belägna i Dalarna.

Till likheterna hör att Aschberg såväl som Indebetou hade en bakgrund i övre medelklass och överklass. Vid den tid då de startade sina barnpensionat hade de också utbildning och lärarinneerfarenhet. Aschberg hade arbetat utomlands som ensamjungfru och gymnastiklärare. Hon gifte sig ung och fick snabbt fyra barn.¹²³ Barnpensionatet startade hon genom något av en slump, när hon efter en påfrestande skilsmässa stod ensam med dåliga finanser och fyra barn mellan 5 och 11 år gamla. Hon fick då av Lilly Crafoord-Wallenberg erbjudandet att bo gratis på den stora gården Kullen, och från henne kom också idén om att ta in barninackorderingar.¹²⁴

Margareta Indebetou var ogift, utbildad lärarinna och hade arbetat 16 år på internatskolan Viggbyholm innan hon startade Björken. Hon närde en barndomsdröm om att driva barnhem och berättade senare för Ylva Mårtens att inspirationen kom från den illustrerade berättelsen »Lisas framtidsplaner« av Elsa Beskow som hon läste när hon var åtta år (bild 54).¹²⁵ Indebetou fick dock aldrig stöd av sina föräldrar, vare sig för tanken om att driva ett barnhem eller för att utbilda sig till barnsköterska. De uppmanade henne i stället att utbilda sig till lärarinna. Det var inte förrän båda föräldrarna dött som Indebetou i fyrtioårsåldern först tog sig an ett fosterbarn och sedan köpte det stora huset Björken för att starta en egen barnverksamhet.¹²⁶

Aschberg beskrev själv sin verksamhet som ett barnpensionat,¹²⁷ men Indebetou tog vid intervjun med Ylva Mårtens avstånd från det begreppet. Hon menade att flera av de barn hon tog hand om blev kvar långa tider och vissa under hela barndomen. För dem var Björken ett hem, och man bor inte permanent på ett pensionat, utan i ett hem, betonade hon bestämt. Enligt henne var Björken ett barnhem.¹²⁸

Bild 51. Brita Aschberg. Utan årtal. Fotograf okänd. Bild ur Aschberg, 1984.

Bild 52. Margareta Indebetou. Utan årtal. Fotograf okänd. I privat ägo.

Under verksamhetstiden bedömdes det dock av andra som ett barnpensionat. Exempelvis blev det 1961 omnämnt som sådant när *Expressen* listade de barnpensionat som Socialstyrelsen då kände till.¹²⁹

Både Aschberg och Indebetou var bosatta i de stora hus där verksamheterna bedrevs. Med Aschberg bodde även de fyra egna barnen. Sammanlagt med inackorderingarna fanns det då tidvis mellan 20 och 25 barn i huset. Till att börja med kom barn som hade egna barnsköterskor med sig, men det tyckte hon blev besvärligt. Hon fattade så beslutet att det bara fick komma barn utan barnsköterskor eller mödrar i sällskap. Den övre åldersgränsen sattes till tolv år.

Indebetou hade först ett fosterbarn men efter årens lopp kom tre inackorderingar att efter överenskommelse med föräldrarna stanna permanent. Slutligen adopterades två av barnen och två hade hon som fosterbarn. Utöver dessa adoptiv- och fosterbarn hade In-

och bodde på Långbersgården. De kom och hälsade på mig och såg, vad jag kunde erbjuda, och lät barnen stanna hos mig. Kullen var ju stort och rymligt med sina 14 rum, trädgården rikligt tilltagen. Det fanns ingen genomfartsväg i närheten och sjön låg på betryggande avstånd. Jag rekommenderades tydligen till vänner och bekanta i Stockholm och snart började beställningarna trilla in. En kokerska anställdes och två städerskor från byn kom som daghjälp, bäddade alla sängar och höll huset snyggt. Senare kom också en gammal vän, Vera Schmidt som lektant.¹³⁰

Aschbergs Kullen, som var igång i fyra år, får här representera ett av alla de barnpensionat som fanns under en kortare period. För Indebetou, som hade Björken i trettio år, liksom för Sigrid Karlson, var barnpensionatet ett sätt att leva under en mycket lång tid. Men stora hus kan vara dyra i drift, och möjligheten att bo kvar kan ha krävt att det kom nya inackorderingar.

Som framgår av citatet ovan behövde Aschberg ingen marknadsföring. Det räckte med rekommendationer från vänner och bekanta. Inte heller Indebetou verkar ha behövt särskilt mycket marknadsföring. Hon minns att hon hade en liten broschyr som hon skickade runt och hon publicerade också någon enstaka annons – som vi inte har hittat via den digitala tidningsdatabasen – men framför allt verkar informationen om Björken ha spridits från mun till mun. Detta är ytterligare belägg för att vår kartläggning av barnpensionat som gjorts genom att söka i den digitaliserade tidningsdatabasen inte fångat in alla de barnpensionat som fanns. Gissningsvis fanns det fler barnpensionat än Aschbergs och Indebetous som gick runt på samma sätt utan att behöva marknadsföras.

I intervjun med Ylva Mårtens berättade Indebetou små anekdoter och finurligheter om vad barn som varit inackorderade hos henne gjort och sagt, och man kan där ana en genuin omsorg om barn. Om en liten pojke som kom till henne vid ett flertal tillfällen

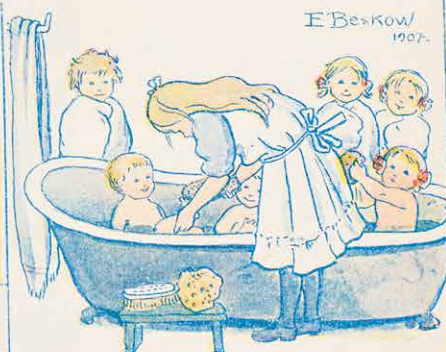
jag tänker köpa ett stort vitt hus på landet, och alla små fattiga barn utan far och mor ska få bo där hos mig.

Och nya kläder ska de få — jag vet redan precis, hur de ska vara klädda.
Och flickorna ska få var sin docka och ossarna båtar eller hästar.

Och så skall jag ha skola med dem.

Och var kväll skall jag bada dem i ett stort badkar.

Akvarell för Jultomten av ELSA BESKOW.

Utom på sommaren, för då bada de förstås i öppna sjön.

Och ibland gå vi ut i skogen och ha matsäck med.

Och så åka vi hem i höllass.

Och på julafton tänker min bror vara julbock och konima med en stor säck julklappar.

Och varenda kväll stoppar jag tacket om dem och kysser dem till god natt, så att det känns som om jag vore deras riktiga mamma.

UTDRAG UR YLVA MÅRTENS INTERVJU MED MARGARETA INDEBETOU

MÅRTENS: Så att det här med Barnpensionat, det är någonting som du aldrig har velat att det ska heta?

INDEBETOU: Nej jag har velat att det ska heta barnhem och det grundar sig på en berättelse av Elsa Beskow som jag läste när jag var 8 år.

MÅRTENS: Vad hette den?

INDEBETOU: Ja den kan du få se sedan, den hänger på väggen där ute.

MÅRTENS: Ja.

INDEBETOU: Lisas framtidsplaner. Den kom med en jultidning 1907. Då var jag 8 år, alltså jag är född (18)99. Och då så ögonblickligen sa jag »så här ska jag ha det när jag blir stor« och den drömmen hade jag kvar, den baktanken hade jag hela tiden ända till jag var 40 år då började jag med Björken. Och NN [anonymiserad, vår anm.] var den första som kom, till mig.

MÅRTENS: Så du ville ha ett barnhem helt enkelt?

INDEBETOU: Ja jag ville ha ett barnhem helt enkelt och jag ville ha en utbildning till barnhemsföreståndare men det dög inte för mina föräldrar. Du vet småstäder i början av 1900-talet det var något alldeles extra fint det (skratt) att höra till den så kallade överklassen där.

MÅRTENS: Vad var det som var så speciellt? Varför ville du ha ett barnhem?

(...)

INDEBETOU: Därför att jag tyckte att det lät så underbart. Du ska få läsa sagan, eller berättelsen, sen så ska du få se att du tycker det också. Då kommer du också vilja ändra om ditt liv och skaffa ett barnhem (skrattar).

(...)

MÅRTENS: Men det var alltså en barndomsdröm som gick i uppfyllelse?

INDEBETOU: Mm.

Mårtens: Men det kan inte bara ha varit den här sagan som gjorde att du ville ...?

INDEBETOU: Jo, det var det faktiskt. Jag hade den med mig hela livet. Hela livet har jag haft den som grund för detta ... som blev Björken.

MÅRTENS: Men var det inte livet omkring dig? Du kommer själv från en, som du säger, så kallad överklassfamilj.

(...)

MÅRTENS: Var det inte det också att du hade verkligheten omkring dig? Att det fanns många fattiga barn utan föräldrar som du ville ...?

INDEBETOU: Det reflekterade jag nog inte över. Du förstår 1907 var det som det stod i en jultidning och då hade jag just fyllt 8 år. Och då var ju samhället ett helt annat än vad det är nu så att man hade ju inte barnen samlade på samma sätt i klass utan de var mera familjebarn, också om det var fattigt och dåligt. Och det står ju där om de som inte har någon pappa och mamma.

MÅRTENS: Så att du visste inte att det fanns såna barn eller?

INDEBETOU: Jo, jag visste naturligtvis att det fanns barn som inte hade några föräldrar men det växte kanske lite i fantasin också.

MÅRTENS: Ja

INDEBETOU: Och när pappa och mamma ville att, eller det var egentligen mamma som ville att jag skulle utbilda mig till lärare och jag sa aldrig i livet och det här stred jag med ända till jag, ja ända till jag slutade skolan så stred jag med detta; aldrig i livet lärare! Och när jag så småningom ... gav jag med mig så mycket så jag sa möjligen småskollärare. »Neej, inte kan du sitta i en skola långt borta i en bondby och inte träffa några bildade människor och bla bla bla bla«. Du vet. (skratt)

MÅRTENS: (skratt)

INDEBETOU: Eller rättare sagt du vet väl inte. För du är så pass mycket yngre än jag.

MÅRTENS: Jo men jag kan tänka mig.

INDEBETOU: Ja, och sen var mamma uppe i Stockholm och så kom hon hem, och berättade ... Vi bodde i Nyköping, så kom hon hem och sa: »Jag har varit uppe på Anna Sandströms högre lärarinneseminarium. Du får börja där i höst.«

MÅRTENS: Jaha?

INDEBETOU: Jag vill inte sa jag. Jag vill ju inte ha detta. Jag vill bli barnsköterska. Jag vill ha barnsköterskeutbildning. »Neheej, det kan du inte gå. Det får du inte. Du kan inte gå som barnpiga hela livet.« Det var deras ... det var mammas inställning.

sade hon att »honom älskade jag«. Hon verkade också trygg i att barnen haft det bra och trivts på Björken. Att det kan ha funnits barn som kände sig övergivna av föräldrarna, vilket Ylva Mårtens frågade om, var i alla fall inget som hon i efterhand kunde erinra sig. Visst kunde barnen vara lite ledsna men det var oproblematiskt.¹³¹

Barnen som inackorderades hos såväl Aschberg som Indebetou verkar främst ha varit från övre medelklass och överklass. En del av föräldrarna bodde utomlands. Indebetou berättade att hon ofta hade en liten grupp barn som var hos henne längre perioder, eller som var återkommande. Därtill kom ett större antal som var inackorderade kortare tider. På båda barnpensionaten inackorderades också »problem barn«¹³² och »barn med störningar«¹³³ som placerades där på förfrågan av offentliga verksamheter inom barnvården. Aschberg fick löpande inackordera barn med problem efter överenskommelse med barnpsykiatrikern Elsa-Britta Nordlund.¹³⁴ Indebetou fick förfrågningar från »barnpsyket« i bland annat Uppsala, och ibland skickade de henne barn som hon inte ansåg sig mäktat med utan sände tillbaka.

Att små privata verksamheter som dessa två fick förtroende av en etablerad barnpsykiatriker och av offentliga barnavårdande institutioner att inackordera barn som ansågs problematiska är intressant. Det visar att barnpensionaten, trots sina kanske avlägset belägna placeringar i landet, alltså var kända för andra professionella som arbetade med barn och att de ansågs som så pass bra att de kunde användas vid behov. För barnpensionatsföreståndarna blev de här kontakterna en ytterligare konsumentgrupp. Vi vet inte vad de tog betalt för dessa barn och om de som placerade dem fick betala extra för att barnen ansågs som problematiska, men vi kan konstatera att Aschberg och Indebetou på det här viset genererade vissa inkomster via den offentliga vården.

Aschberg menar att hennes barnpensionat gick »utomordentligt bra«¹³⁵ och att hon och barnen blev väl försörjda. Hon skriver

att hon hade kunnat driva stället vidare och att hon fått löfte av barnavårdsnämnden i Falun att nämnden skulle fylla tolv platser om året. Men så blev det inte. Praktiska bekymmer uppstod då Lilly Crafoord-Wallenberg beslutade sig för att sälja huset, och Aschberg hade dessutom träffat en ny kärlek och bestämt sig för giftermål. Därmed blev det 1947, som hon skrev i memoarerna, dags för ett nytt kapitel i livet.¹³⁶ Varför Indebetou beslutade sig för att stänga och flytta 1978 berättade hon inte i intervjun med Mårtens. Men vid det laget var hon närmare 80 år. Hon lät förstå att det då fortfarande fanns barn som behövde Björken, så kanske hade barnpensionatets verksamhet kunnat fortsätta, om det inte varit för Indebetous egen höga ålder.

Aschbergs och Indebetous berättelser ger oss viktiga inblickar i hur det var att driva barnpensionat. Skillnaderna mellan dem visar att dessa både kunde startas snabbt som en ekonomisk lösning och vara en livsdröm som grott länge. I Aschbergs fall var starten av barnpensionatet en ekonomisk räddningsplanka under en period då hon inte hade någon annan inkomst eller en man som försörjde henne och barnen. För Indebetou blev startsträckan lång innan hon kunde förverkliga drömmen om ett hem med många barn. I gengäld levde hon den drömmen i hela trettio år. Båda två drog nytta av sina utbildningar och tidigare livserfarenheter och kunde med hjälp av barnpensionaten stå på egna ben och leva på sina egna villkor.

AVSLUTNING

De kvinnor vi tecknat porträtt av i det här kapitlet har varit okända inom den barndoms- och utbildningshistoriska forskningen liksom den medicinhistoriska. Detta trots att flera av dem kan beskrivas som pionjärer inom barnavård och var välkända aktörer i sin samtid. De var utbildade, de var driftiga och de verkade i en tid då det var vanligt att kvinnor startade egna - vad vi idag skulle

kalla – vårdföretag. De startade sådana företag dels för att de som kvinnor var utestängda från vissa statliga tjänster, dels för att den privata barnvården var knapphändigt reglerad, vilket lämnade utrymme för uppfinningsrikedom och egna initiativ. Detta har de gemensamt med andra kvinnor som blivit kända för eftervärlden, såsom Sveriges första kvinnliga läkare Karolina Widerström och systrarna Ellen och Maria Moberg i Norrköping som i anslutning till sin barnträdgård startade en av de första utbildningarna till barnträdgårdsledarinnor 1909 – det så kallade Fröbelseminariet.¹³⁷

Varken de privata förlossningshemmen eller barnpensionaten överlevde emellertid sina grundare; med ett undantag – Kroken i Söderbärke – som blev upptagningshem under Allmänna Barnhuset 1933 efter att föreståndarinnorna Gerda Lundgren och Paulina Sundberg donerat egendomen till barnhuset. I övrigt har inte någon av de verksamheter vi studerat i detta kapitel fortlevt i kommunal eller statlig regi.¹³⁸ Det skiljer förlossningshemmen och barnpensionaten från många andra enskilda initiativ såsom barnträdgårdar och barnkrubbor, vilka med tiden kom att inordnas under kommunernas huvudmannaskap. I kapitlet »Striden om en fri marknad« återkommer vi till varför det blev så, men här vill vi dröja vid att föreståndarna för privata förlossningshem och barnpensionat på så sätt blev historiens förlorare – deras livsverk spirade inte vidare. Det kan vara ett skäl till att de har glömts bort, men ett annat handlar om vilka dygder och förtjänster någon blir ihågkommen för.

Den moraliska aspekten av försörjning och företagande – vem som har fått göra vinst på vad – har under den tidsperiod vi studerar varit föremål för debatt. Men det berör oss även idag. Den indignation vi själva kan känna inför det historiska materialet när det framstår som att ogifta mödrar eller klena barn exploaterades i vinningssyfte bottnar i vad Viviana Zelizer har kallat för »hostile worlds« – vad som framträder som oförenliga världar när intima relationer blir föremål för ekonomiska transaktioner.

On one side, we discover a sphere of sentiment and solidarity; on the other, a sphere of calculation and efficiency. Left to itself, goes the doctrine, each works more or less automatically and well. But the two spheres remain hostile to each other. Contact between them produces moral contamination.¹³⁹

Zelizer menar att det inte enbart är själva monetariseringen av exempelvis vård och omsorg som antas korrumpera altruistiska avsikter till egenintressen. Själva formen för betalningen har betydelse: är det en kompensation, en gåva eller en rättmätig avgift?¹⁴⁰ Vi har sett hur vårdavgifter på såväl förlossningshem som barnpensionat ibland varit explicita, medan annat tillkommit som olika tilläggsavgifter vid dessa institutioner. Tilläggen får därmed utformningen som ett fritt tillval av kunden, eller som ett utlägg föreståndarinnan gjort och därför behöver kompenseras för. Vi har också sett att såväl förlossningshem som barnpensionat tog emot elever som skaffade sig utbildning eller åtminstone erfarenheter som var bra i cv:t i utbyte mot arbete och kursavgifter. På så sätt förhandlades de oförenliga världarna så att det framstod som godtagbart för alla inblandade att omsorgsrelationer kunde innefatta ekonomiska transaktioner. Men alla i samtiden var inte eniga om detta, villkoren för transaktionerna ifrågasattes liksom kvaliteten på den vård som vissa aktörer erbjöd. Det hängde i sin tur samman med skilda föreställningar om barns behov och vad barn hade rätt till, vilket vi ska diskutera i nästa kapitel.